

Algoritmik Risk ve Düzenleyici Asimetri: AB Yapay Zekâ Tüzüğü'nün Türkiye Odaklı Sosyolojik Bir Analizi

Algorithmic Risk and Regulatory Asymmetry: A Türkiye-Focused Sociological Analysis of the European Union Artificial Intelligence Act

Muhammed Veyssel Bilici^a

ÖZ Bu çalışma, Avrupa Birliği Yapay Zekâ Tüzüğü'nü, algoritmik riski sınıflandırılabilir ve yönetilebilir bir nesne olarak inşa eden bir düzenleme rejimi olarak sosyolojik açıdan analiz etmektedir. Algoritmik risk, yapay zekâ sistemlerinin verdiği kararların bireyler ve toplumsal gruplar üzerinde yol açtığı, çoğu zaman belirsiz ve eşitsiz dağılan zarar olasılığıdır. Makalede, Tüzük'ün getirdiği şeffaflık, açıklanabilirlik ve hesap verebilirlik araçlarının, kararı görebilen, anlayabilen ve itiraz edebilen yetkin bir özne varsaydığı savunulmaktadır. Oysa bu yetkin özne, algoritmik iktidarın en yoğun işlediği yerlerde çoğu zaman mevcut değildir. Çalışma, riskin teknik ve yönetilebilir bir nesne olarak inşa edilmesinin "Brüksel Etkisi" aracılığıyla küresel bir norm hâline geldiğini, ancak söz konusu yayılmanın tek yönlü bir dayatmadan ibaret olmadığını göstermektedir. Türkiye örneğinde ise yarı-çevresel bir aktör, merkezin kategorilerini edilgen bir alıcı olarak değil, kendi failliğiyle içselleştirmekte ve kendi kurumlarını kurmaktadır. Ne var ki o kurumları dolduran içerik de kamusal yapay zekâ altyapısı da dışarıdan gelmektedir. Bu alanda bağlayıcı adımlar ise henüz atılmamıştır. Bu durum, merkez ile yarı-çevre arasında derinleşen bir düzenleyici asimetriye işaret etmektedir. Eleştirel algoritma çalışmalarını, Brüksel Etkisi literatürünü, veri sömürgeciliği ile yarı-çevre tartışmalarını Türkiye vakası üzerinden bir araya getiren çalışma, Tüzük'ün algoritmik riski yönetilebilir kılarken hangi sosyolojik tercihleri "teknik bir zorunluluk" kılıfıyla sunduğunu ve bu tercihlerin yarı-çevreye ulaştığında nasıl bir uyum ve sapma dinamiği ürettiğini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler

AB Yapay Zekâ Tüzüğü • algoritmik risk • Brüksel etkisi • veri sömürgeciliği • yarı-çevre • düzenleyici asimetri

ABSTRACT

This study offers a sociological analysis of the European Union Artificial Intelligence Act (the AI Act) as a regulatory regime that constructs algorithmic risk as a classifiable and manageable object. Algorithmic risk is the likelihood of harm, often diffuse and unequally distributed, that the decisions of AI systems produce for individuals and social groups. The article argues that the Act's tools of transparency, explainability, and accountability assume a subject who is competent and able to perceive, comprehend, and contest a decision yet who is often absent where algorithmic power operates most intensely. The study demonstrates that this construction of risk has transformed into a global template through the Brussels effect; however, this proliferation is not a unilateral imposition. The case of Türkiye reveals that a semi-peripheral actor has internalized the central categories not as a passive recipient but through its own agency and has also built its own regulatory institutions. Meanwhile, both the content filling these institutions and the public-sector AI infrastructure are being drawn from outside, with no AI-specific binding measures having yet been taken. This situation points to a deepening regulatory asymmetry between the center (the EU) and the semi-periphery. Bringing together critical algorithm studies, the literature on the Brussels effect, and the debates on data colonialism and the semi-periphery through the case of Türkiye, this study discusses which sociological choices the Act renders as technical necessities while making algorithmic risk manageable and how these choices produce a dynamic of alignment and divergence upon reaching the semi-periphery.

Keywords

EU AI Act • algorithmic risk • Brussels effect • data colonialism • semi-periphery • regulatory asymmetry

Bilici, Muhammed Veyssel. "Algoritmik Risk ve Düzenleyici Asimetri: AB Yapay Zekâ Tüzüğü'nün Türkiye Odaklı Sosyolojik Bir Analizi" Hukuk, Teknoloji ve Toplum 1, no. 1 (2026): 113-158. <https://doi.org/10.68378/htt.2026.1.003>

^a Kırklareli Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli, Türkiye.
E-posta: mvbilici@klu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

This article offers a sociological analysis of the European Union (EU) Artificial Intelligence Act (the AI Act), the first wide-ranging and horizontal legal regime for artificial intelligence. Rather than treating the AI Act as a purely legal or technical instrument, the study reads it as a regulatory regime that constructs algorithmic risk as a classifiable, manageable object; the study also asks what sociological choices this construction has concealed beneath the appearance of technical necessity. The AI Act has recast algorithmic risk, understood here as the often diffuse and unequally distributed harm that automated decision systems produce, into a gradable technical property of systems. The study addresses four interlinked questions in turn: how the AI Act turns risk into a governable object; on whom this classification places the burden of compliance; why the tools of transparency, explainability, and accountability fail to protect the very subject they promise to protect; and how this whole construction shifts as it reaches a semi-peripheral context such as Türkiye. These questions are not separate but successive moments of a single analysis, each emerging from the tension the previous one opens, forming a chain that runs from the objectification of risk to its deviation in the semi-periphery.

The analysis brings together three bodies of work that have largely developed in isolation from one another. The first body of work involves critical algorithm studies, an interdisciplinary field represented by scholars such as Crawford (2021), Eubanks (2018), Noble (2018), and O'Neil (2016) that shows that algorithmic systems are not neutral tools but sites of power distributing resources and reproducing inequality. The second involves the literature on the Brussels effect, which explains how European standards become global norms without any international treaty,

with this literature primarily being associated with Bradford (2020). The third pertains to the literature on data colonialism and world-systems analysis, which situates regulations within a longer history of unequal center-periphery relations. By reading these bodies of literature together through the case of Türkiye, the study contributes a sociological reading to a field where such work remains comparatively thin.

The analysis first examines how the AI Act has built its risk architecture. Drawing on Beck (1986/2011), as well as Foucault's (2004/2013) account of security, the study argues that the AI Act's risk pyramid does not simply respond to pre-existing dangers but rather actively produces risk as an object that can be measured, ranked and administered. Placing a system into a risk tier is shown to involve a prior decision about which domains matter as opposed to carrying out a neutral technical measurement. The study then turns to the instruments the AI Act relies upon (i.e., transparency, explainability, accountability). These instruments quietly assume a subject who is able to see the system, understand its logic, and contest its outcomes when necessary. However, this subject is most often absent precisely where algorithmic power weighs heaviest: In the position of the welfare claimant whose support an automated eligibility system has cut. The result is an architecture that looks strong on paper but carries a void at its center, where the very person it is meant to protect is missing. The discussion of general-purpose AI models extends this point, as the spread of such models disturbs the assumption of fixed and foreseeable uses on which the risk-based design rests. The study then follows this construction beyond the borders of the EU. Through the Brussels effect, the AI Act has become a global reference without requiring

any formal agreement. However, the study emphasizes that this diffusion is not a unilateral imposition. Building upon Crum (2025), the article shows that the center does not set the rule alone and that interaction among regulatory regimes is multi-actor and bidirectional. The paper uses Siegmann and Anderljung (2022) to note how a *de facto* Brussels effect remains likely due to providers preferring to apply the strictest standard everywhere. Almada and Radu (2024) add that the Act, in being exported as a global template, has also exported its flaws.

The study reads the AI Act's language on rights alongside the discourse of trustworthy AI as something that does more than protect. Drawing on Mei and Sag (2025) and Smuha and Yeung (2025), the article argues that the same language can legitimize a risk-managing, market-oriented regime by presenting a market logic as the protection of rights. Lastly, the paper develops the case of Türkiye both empirically and analytically. Türkiye has not been standing in this interaction as a passive recipient; instead, it has been preparing its own national strategy, building institutions, and running its regulatory processes through bodies such as the Presidency Digital Transformation Office and a parliamentary research commission. Individual legislative proposals on AI have reached the Grand National Assembly of Türkiye and remain at the committee stage. At the same time, this productivity does not eliminate dependence. Türkiye has mostly adopted the center's categories through which it conceives regulation, above all the risk-based classification and its institutional architecture, and continues to depend on outside actors in the infrastructure of public AI. The literature on data colonialism (Birhane, 2020; Couldry & Mejias, 2019) has framed this dependence as a transformed continuation of an older colonial relation; meanwhile, the concept of coloniality of power (Quijano, 2000) locates this dependence within the classificatory reason of

the modern order. However, the study argues that Türkiye's capacity to produce its own institutions separates it from the passive colony Birhane describes. Türkiye is neither fully a colony nor a center that sets the rule, instead occupying an intermediate position that produces its own forms while finding content that has been determined elsewhere. This intermediate position is described through the concept of the semi-periphery, as drawn from world-systems analysis (Chase-Dunn, 1998). The unequal relations between the center and semi-periphery, in which the power to define rules and content is concentrated in the center while their application and compliance are left to the semi-periphery, is what may be called regulatory asymmetry. This asymmetry travels through two channels at once: the market-mediated Brussels effect and the treaty route of the Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, with Türkiye having yet to take a binding step in either direction. Set against a comparable semi-peripheral case such as Indonesia, this deferral reads less as a national peculiarity than as a structural pattern.

The study concludes that the AI Act neither liberates nor merely dominates but rather has constructed algorithmic risk as a manageable object and spread this construction globally, with its language on rights able to serve simultaneously as protection and cover. The construction does not stand on its own because its operation depends on the institutions that apply it, the subjects who can contest it, and it being renewed in each context. The question the case of Türkiye finally opens is not when will the semi-periphery catch up with the center but how much voice and what kind of agency the global regulatory order grants to an actor such as Türkiye. The AI Act has raised this question and left it unanswered.

Giriş

Avrupa Birliği Yapay Zekâ Tüzüğü 1 Ağustos 2024'te yürürlüğe girdi.¹ Bu olayı salt yeni bir hukuki düzenlemenin doğuşu olarak okumak eksik kalmaktadır. Tüzük'le birlikte algoritmik sistemler ilk kez, işleyişi ve risk düzeyleri önceden tanımlanmış, sınıflandırılabilir ve denetlenebilir nesneler olarak bütüncül bir hukuki rejim altında inşa edilmiştir. Diğer yandan, Tüzük'ün yürürlüğe girmesi tümüyle uygulandığı anlamına gelmemektedir, çünkü Tüzük hükümleri kademeli bir takvime bağlanmıştır. Yasaklı uygulamalara ilişkin hükümler 2 Şubat 2025'te, genel amaçlı modeller ve yönetişime ilişkin kurallar 2 Ağustos 2025'te uygulanmaya başlamıştır. Tüzük'teki yükümlülüklerin büyük bölümü 2 Ağustos 2026'da, ürün mevzuatına bağlı yüksek riskli sistemlere ilişkin hükümler ise 2 Ağustos 2027'de uygulanmaya başlayacaktır.² Bu geçiş döneminde bile Brüksel'de kurulan düzenleyici çerçeve, yalnızca Avrupa içinde bağlayıcı bir hukuki düzen olmakla kalmamakta, kendi kategorilerini sınırların ötesine taşıyan norm üreten bir mekanizmayı da harekete geçirmektedir. Türkiye'nin daha Tüzük'ün hükümleri tam anlamıyla uygulanmaya başlamadan kendi yapay zekâ düzenleme sürecini başlatması, tesadüfi bir gelişme olarak değil, Brüksel'in ürettiği düzenleyici dilin yarı-çevreye³ doğru yayılımının somut bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla merkezde inşa edilen bir düzenleme çerçevesinin yarı-çevreye doğru hangi mekanizmalarla taşındığı, farklı bir sosyopolitik ve kültürel bağlamda nasıl alımlandığı sosyolojik bir çözümlemeyi gerektirmektedir.

Algoritmik sistemlerin yükselişiyle birlikte bilimsel bir araştırma alanı olarak ortaya çıkan eleştirel algoritma çalışmalarında, bu sistemlerin yalnızca teknik birer araç olmadığı genel olarak savunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre algoritmalar; işleyişlerine dair kararların hangi aktörlerce, hangi ölçütlerle ve ne tür sonuçlar öngörülerek alındığı sorgulandığında birer iktidar düzeneği olarak karşımıza çıkmaktadırlar.⁴ Pasquale'nin kara kutu toplumu (*black box society*) çözümlemesi, bu iktidarın temel niteliğinin opaklık olduğunu ve bu opaklığın salt teknik bir karmaşıklaktan değil, gerçek sırrın, hukuki korumanın ve kasıtlı bulanıklaştırmanın (*obfuscation*) iç içe geçmesinden kaynaklandığını göstermektedir.⁵ Algorit-

¹ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence, OJ L, 2024/1689, 12.7.2024, m. 113 [bundan sonra: Yapay Zekâ Tüzüğü].

² Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 113.

³ Dünya-sistemleri çözümlemesinin bir kavramı olan yarı-çevre, merkez ile çevre arasındaki ara yapısal konumu adlandırmaktadır. Yarı-çevresel aktör, merkez gibi kurum ve değer üretebilir ama bu üretimin ölçütünü ve içeriğini çoğu zaman merkezden devralmaktadır. Görece özerklik ile yapısal bağımlılık böyle bir konumda birleşmektedir. Kavram için bk. Christopher Chase-Dunn, *Global formation: Structures of the world-economy* (Lanham: Rowman & Littlefield, 1998), s. 9.

⁴ Kate Crawford, *Atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence* (New Haven: Yale University Press, 2021); Virginia Eubanks, *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor* (New York: St. Martin's Press, 2018); Safiya Umoja Noble, *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism* (New York: NYU Press, 2018); Cathy O'Neil, *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy* (New York: Crown, 2016).

⁵ Frank Pasquale, *The black box society: The secret algorithms that control money and information* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015), s. 6-8.

maların yarattığı bu opaklık, alışlageldik hesap sorma yollarını tıkadığı için hukuki bir regülasyonu şart koşturmaktadır. Fakat kanun yapımcılar tarafından geliştirilen ve uygulamaya konan yasal düzenlemelerin de kendilerine has toplumsal ve politik kabulleri barındırdığı, dolayısıyla yansız bir zemine oturmadığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim Veale ve Zuiderveen Borgesius, Yapay Zekâ Tüzüğü'nün algoritmaları düzenlerken büyük ölçüde Avrupa'nın ürün güvenliği rejiminden devşirilmiş bir çerçeveye yaslandığını ortaya koyarak, görünüşte teknik olan bu tercihin aslında sorumluluğu ve riski belirli bir biçimde dağıtan epistemik bir seçim olduğunu göstermektedirler.⁶

Tüzük'ün ürettiği bu çerçevenin Avrupa sınırlarında kalmayıp küresel bir norm hâline gelmesi ise ayrı bir literatürün, Brüksel Etkisi (*Brussels Effect*) tartışmasının konusudur.⁷ Bradford, Avrupa Birliği'nin kendi içinde uygulamaya geçirdiği hukuki ölçütlerin, Birliğin pazar hacmi ve kurumsal regülasyon kapasitesinin bir sonucu olarak küresel düzeyde de fiili birer standarda dönüştüğünü göstermektedir. Söz konusu dönüşüm, sermayenin aksine akışkan olmayan tüketici piyasaları söz konusu olduğunda, şirketlerin üretim standartlarını Birliğe uydurmasıyla fiili (*de facto*), devletlerin ise bu regülasyonları kendi yasal zeminlerinde benimsemesiyle hukuki (*de jure*) bir karakter kazanarak ortaya çıkmaktadır.⁸ Avrupa merkezli bu hukuki ve normatif yayılımın üzerinde yükseldiği eşitsiz coğrafi zemini görünür kılan yaklaşım, eleştirel literatürdeki veri sömürgeciliği tartışmalarıdır. Bu bağlamda Couldry ve Mejias, dijital düzenin görünüşte yansız olan araçlarının gündelik yaşamı verileştirerek sermaye birikim süreçlerine eklemlediğini ve bu sürecin tarihsel sömürgeciliğin yeni bir uzantısı olarak okunması gerektiğini öne sürmektedirler.⁹ Aynı asimetrik yapının Afrika bağlamındaki yansımalarını inceleyen Birhane ise yazılımın, alt yapının ve epistemolojinin merkezden ithal edilmesinin çevrede nasıl somut bir tabiiyet ve bağımlılık ilişkisi ürettiğini ortaya koymaktadır.¹⁰ Dolayısıyla, Brüksel Etkisi literatürünün betimlediği hukuksal/normatif yayılım ile veri sömürgeciliği literatürünün işaret ettiği altyapısal asimetri; algoritmik sistemleri okumada birbirini tamamlayan, ancak mevcut çalışmalarda nadiren birlikte ele alınan iki temel çözümleme eksenini oluşturmaktadır.

⁶ Michael Veale ve Frederik Zuiderveen Borgesius, "Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act: Analysing the good, the bad, and the unclear elements of the proposed approach," *Computer Law Review International* c. 22, S. 4 (2021): 97-98.

⁷ Bu çalışmada "küresel" sözcüğü, bütün dünyayı kapsayan evrensel bir düzeni değil, Brüksel Etkisinin ulusötesi erişimini anlatmaktadır. Bu erişimin mekanizması ile sınırları, makaledeki 4.1 numaralı başlıkta ele alınmaktadır.

⁸ Anu Bradford, *The Brussels effect: How the European Union rules the world* (New York: Oxford University Press, 2020), s. xvii-xviii.

⁹ Nick Couldry ve Ulises A. Mejias, *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism* (Stanford: Stanford University Press, 2019), s. xi.

¹⁰ Abeba Birhane, "Algorithmic colonization of Africa," *SCRIPTed* c. 17, S. 2 (2020): 391.

Türkiye’de akademik literatürde, Tüzük şimdiye dek ağırlıklı hukuki-idari bir merceklerle ele alınmıştır. Bir yanda uyum ve karşılaştırma çözümlemeleri,¹¹ öte yanda Tüzük’ü kurumsal tasarım ve otomatik karar verme sorunu olarak okuyan idare hukuku ve kamu yönetimi çalışmaları¹² bulunurken sosyolojik çözümlemeler sayıca sınırlıdır.¹³ Adaş ve Erbay’ın belirttiği gibi, sosyal bilimlerde ve özellikle sosyolojide yapay zekâ üzerine yapılan çalışmalar henüz erken bir evrede bulunmakta, bu durum ise disiplinin alana ilgisizliğinden çok teknolojinin yeniliğinden kaynaklanmaktadır.¹⁴ Yine de bu yeni yazın, şimdiden, yapay zekâyı kültürel emperyalizm aracı ve insandışılaştırma süreci olarak okuyan bir damar içermektedir.¹⁵ Örneğin Jabrailov, dijital emperyalizmin, egemenliği “açık askeri güçle değil, sessiz ve kurumsallaşmış teknolojik bağımlılık mekanizmaları yoluyla” aşındıran yeni bir tehdit biçimi olduğunu ileri sürmektedir.¹⁶ Ancak bu çalışma, dijital emperyalizm kavramını kuramsal bir çerçeveye oturtmasına rağmen, süreci Yapay Zekâ Tüzüğü’nün *riski teknik olarak yönetilebilir kılan* regülasyon mimarisiyle ve Brüksel Etkisiyle bir araya getirmemektedir. Benzer doğrultuda, Türk hukuk yazınının AB modelini inceleyen güncel metinleri, Tüzük’ü ağırlıklı olarak durağan bir norm kaynağı şeklinde okuma eğiliminde olup bu belgenin küresel düzeyde yarattığı düzeni ve bu düzenin yarı-çevre bağlamında geçirdiği dönüşümü tartışma dışı bırakmaktadır. Bu noktada Türkçe literatürün asıl eksikliğini, daha çok, Tüzük’ün ne söylediğine (hukuki söyleminden) yoğunlaşırken ne yaptığına (politik-ekonomik işlevine) odaklanılmaması ve Tüzük’ün öngördüğü düzenleme rejiminin Türkiye’nin mevcut konumu ekseninde nasıl bir yapısal etki ürettiğinin veya üretebileceğinin henüz yeterince tartışılmaması oluşturmaktadır.

Türkiye’nin 2024-2026 boyunca süregelen düzenleme arayışı ise, merkezde “evrensel” olarak sunulan bu kategorilerin yarı-çevreye taşındığında nasıl seçici bir biçimde yeniden kurulduğunu açığa çıkarma potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışmanın izini sürdüğü mesele

¹¹ Salih Karadeniz, “Avrupa Birliği Yapay Zekâ Kanunu’nun risk grupları ve ilgililerin yükümlülükleri bağlamında incelenmesi,” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* c. 29, S. 1 (2025): 307–365; Yasemin Yamak, “Yapay zekâ ile ilgili güncel düzenleme çalışmaları: AB, ABD ve Türkiye açısından incelenmesi,” *Bilgi Teknolojileri ve İletişim Dergisi* c. 3, S. 1 (2025): 35–68; Samet Tatar, “Avrupa Birliği Yapay Zekâ Tüzüğü kapsamında yapay zekâ okuryazarlığı: Türk hukukuna öneriler,” *Adalet Dergisi* S. 76 (2026): 285–306; Umut Kolcuoğlu, “Yapay zekâ mevzuatında AB-ABD perspektif farkı ve şirketlere etkisi,” *Ekonomim*, 2025; Umut Kolcuoğlu, “Türk yapay zekâ şirketlerinin ‘düzenleyici kum havuzu’ uygulamasından yararlanması,” *Ekonomim*, 2025.

¹² Elif Baydemir, “Türk idari teşkilatında yapay zekâ alanında düzenleyici ve denetleyici kurum ihtiyacı,” *Kırıkkale Hukuk Mecmuası* c. 4, S. 2 (2024): 869–900; Niyazi Karabulut, “Kamu yönetiminde yapay zekâ destekli otomatik karar verme sistemleri: Türkiye bağlamında bir değerlendirme,” *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* c. 7, S. 1 (2025): 151–183; Halil Yasin Tamer ve Barış Övgün, “Yapay zekâ bağlamında Dijital Dönüşüm Ofisi,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* c. 75, S. 2 (2020): 775–803.

¹³ Emin Baki Adaş ve Borabay Erbay, “Yapay zekâ sosyolojisi üzerine bir değerlendirme,” *Gaziantep University Journal of Social Sciences* c. 21, S. 1 (2022): 326–337. Bu boşluk Tüzük’e özgü değildir. Adaş ve Erbay, yapay zekâ sosyolojisinin bütün olarak erken bir evrede olduğunu saptamaktadır. Tüzük’e ilişkin sosyolojik yazının inceliği, bu genel gecikmenin bir uzantısıdır.

¹⁴ Adaş ve Erbay, “Yapay zekâ sosyolojisi”, s. 328.

¹⁵ Adaş ve Erbay, “Yapay zekâ sosyolojisi”, s. 333.

¹⁶ Mahammad Jabrailov, “Dijital emperyalizm ve ulusal egemenliğin jeopolitik asimetrisi,” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* c. 12, S. 6 (2025): 753.

de tam buradadır. Merkezde teknik ve nötr görünen sınıflandırmalar aslında hangi değer tercihlerini taşımakta ve bu tercihler yarı-çevreye ulaştığında nasıl bir uyum ya da sapma üretmektedir? Çalışma, birbirini tamamlayan dört soruyu sırayla ele almaktadır. Bunlar, Tüzük'ün riski nasıl yönetilebilir bir nesneye dönüştürdüğü, bu sınıflandırmanın uyum yükünü kime yüklediği, şeffaflık, açıklanabilirlik ve hesap verebilirlik araçlarının korumayı vaat ettiği özneyi neden koruyamadığı ve bütün yapının Türkiye'ye uzanırken ne yönde değiştiğidir. Merkezde kurulan kategori, yarı-çevreye vardığında işlevi kaymakta, başka bir role bürünmektedir. Dört soru birbirinden kopuk değil, tek bir çözümlemenin ardışık uğraklarıdır. Her soru bir öncekinin açtığı gerilimden doğduğundan bu uğraklar, riskin nesneleştirilmesinden başlayıp yarı-çevredeki sapmaya varan bir zincir oluşturmaktadır.

Brüksel'den bakıldığında risk piramidi ya da yükümlülük dağılımı doğal, hatta kaçınılmaz birer çözüm gibi görünmektedir. Oysa çerçeveyi tasarlamadığı halde ona büyük ölçüde uymak zorunda kalan Ankara'dan bakıldığında, aynı kategorilerin büyük ölçüde tarihsel ve coğrafi olarak yapılandırılmış iktidar ilişkilerinden hareketle oluşturulduğu açığa çıkmaktadır. Türkiye ne merkeze tam bağımlı edilgen ülkeler arasındadır ne de kuralı kendisi koyan merkez ülkelerden biri konumundadır. Bu ara konum, merkezin doğal saydığı kategorileri sorgulayacak bir mesafeyi olanaklı kılmaktadır. Türkiye'nin 2024-2026 güzer-gâhına bakıldığında ise Tüzük çerçevesinde üretilen kategorileri reddetmek yerine kendi failliğiyle devralan bir tutum geliştirdiği görülmektedir. Elinizdeki çalışma, bu eksen, üç tartışma hattını, yani eleştirel algoritma çalışmalarını, Brüksel Etkisi literatürünü ve veri sömürgeciliği ile yarı-çevre tartışmasını, Türkiye vakası ekseninde bir araya getirmeyi hedeflemektedir.

Bu üç tartışmayı bütünleştiren temel zemin sosyolojik niteliktedir. Bu doğrultuda, araştırmanın temel amacı, hukukun toplumsal yaşamdaki kapsayıcı etkilerini ölçmekten ziyade Tüzük'ün "risk" kavramını bilinebilir ve yönetilebilir bir nesne biçiminde inşa eden sınıflandırma sürecini ve bu sürecin gerek kurumlar gerekse özneler üzerindeki izdüşümlerini analiz etmektir. Makale, yapay zekâyı yalnızca teknik bir nesne yahut etik bir tartışma konusu olarak değerlendirmek yerine kurumlar, aktörler ve sınıflandırmalar vasıtasıyla işleyen toplumsal bir olgu olarak ele almaktadır. Tüzük'ü salt bir norm kaynağı olarak değil, bir sınıflandırma rejimi olarak incelemenin kavramsal önemi tam burada belirginleşmektedir. Temel problem, hukukun ne söylediğinden ziyade, oluşturduğu kategorilerin hangi kurumları yetkilendirdiği ve hangi özneleri söz söyleme ehliyeti ile donatırken hangilerini söz söyleme zemininden mahrum bıraktığıdır.

I. Algoritmik Yönetim ve Düzenleme Sorunu

A. Bir Yönetim Biçimi Olarak Algoritmalar

Algoritmik sistemleri salt teknik araçlar olarak gören yaklaşımın karşısında, son on yılda olgunlaşan eleştirel algoritma çalışmaları, bu sistemleri toplumsal yaşamı düzenleyen, kaynakları dağıtan ve eşitsizliği yeniden üreten birer yönetim aktörü olarak ele almaktadır. Eubanks'ın dijital yoksulhane (*digital poorhouse*) kavramı bu yazının somut bir uğrağıdır. Bu kavrama göre çağdaş otomatik refah sistemleri, on dokuzuncu yüzyıl yoksulhanesinin dijital bir devamından başka bir şey değildir. Eubanks, temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlananlarla bunu hiç dert etmeyenleri ayıran görünmez bir zarın (*invisible membrane*) her Amerikan kentinde var olduğunu saptamaktadır.¹⁷ Yoksulu profilleyen, denetleyen ve cezalandıran otomatik sistemler bu zarı sürekli olarak yeniden üretmektedir. Algoritmik yönetimin ayırt edici niteliğı burada açığa çıkmaktadır, çünkü aynı teknik düzenek farklı toplumsal kesimler için farklı, çoğu zaman cezalandırıcı sonuçlar üretmektedir.

Bu eşitsizliğin sıradan bir teknik kusur olmadığını görmek için, modelin nasıl kurulduğuna bakmak gerekmektedir. O'Neil'e göre veri seçiminden soru kuruluşuna kadar her tercih, onu yapanın değerlerini ve önceliklerini taşımaktadır, öyle ki onun çarpıcı ifadesiyle “modeller matematiğe gömülü görüşlerdir”.¹⁸ Bu saptamanın temel önemi, bir modelin neyi başarı olarak değerlendireceğinin önceden belirlenmiş bir tercih olduğunu göstermesinde yatmaktadır. Algoritmik modellere atfedilen nesnellik iddiası, bu kurucu tercihin görünmez kılınması sayesinde varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte, bu tercih bağlamdan bağımsız olarak belirlenmemekte; çoğunlukla modeli kurgulayanların çıkarları doğrultusunda şekillenmektedir. Noble bu soyut içgörüyü somut bir iktidar ilişkisine bağlayarak Google'ın aramayı kendi ekonomik çıkarına, yani kârlılığına ve pazar egemenliğine hizmet edecek biçimde *yanlıştırıldığını* göstermektedir.¹⁹ Elde edilen bu bulgu, arama sonuçlarında gözlemlenen ırksal ve cinsiyetçi örüntülerin teknolojinin tarafsız bir çıktısı olmaktan ziyade, ticari bir rasyonalitenin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, yanlılık kavramı yaşanan süreci tam olarak anlatamamaktadır, çünkü sorunu yalnızca mevcut önyargıların sisteme sızması olarak çerçevelemektedir. Huchler, burada çözümlemeyi bir adım ileri taşımaktadır. Ona göre asıl mesele, yanlılığın ötesindeki bir seçiciliktir (*selectivity*), zira algoritmik sistemler toplumsal yanlılığı içine alıp genişletmekle kalmamakta, teknolojinin kendi yapısından doğan içkin seçicilikleri de bu sürece ekleyerek toplumsal alanda yapılandırıcı etkiler üretmektedir.²⁰ Bu açıdan sorulması

¹⁷ Eubanks, *Automating inequality*, s. 175.

¹⁸ O'Neil, *Weapons of math destruction*, s. 21.

¹⁹ Noble, *Algorithms of oppression*, s. 28.

²⁰ Norbert Huchler, “More than bias: Social and technological selectivities of (subsymbolic) artificial intelligence,” *Artificial intelligence in society* içinde, ed. M. Heinlein ve N. Huchler (Wiesbaden: Springer, 2024), s. 52.

gereken soru da değişmektedir. Asıl soru sistemin yanlış olup olmadığından ziyade neyi görünür ve mümkün, neyi görünmez ve olasılık dışı kıldığına kaymaktadır.

Crawford'un analizinde bu eleştirel yaklaşım hem maddi hem de epistemolojik bir temelde şekillenmektedir. Yazar, bilgisayarlı görü sistemlerinin internetten çekilen devasa boyuttaki görsel veriyi belirli sınıflandırma şemalarına hapsederek gerçeklik algısını nasıl yapılandırdığını göstermektedir. Geliştiricilerin mutlak veri veya "temel gerçeklik" (*ground truth*) kabul ettiği bu tasnif katmanı, hakikati doğadan elde edilen bağımsız bir keşif olmaktan uzaklaştırarak mühendislik eliyle üretilen yapay bir kurguya indirgemektedir.²¹ Algoritmik iktidarın ürettiği yanlışlık ve bu yanlışlığı evrensel bir doğrudan ibaretmiş gibi meşrulaştıran sınıflandırma şeması birlikte ele alındığında sürecin salt teknik bir verimlilik arayışı olmadığı açıkça görülmektedir. Bu süreç, belirli nüfus gruplarını yönetilebilir nesneler hâline getiren yapısal bir eşitsizlik rejimi olarak işlemektedir. Diğer yandan, bu rejimin küresel çapta genişlemesi ile algoritmik tahakküme direnme kapasitesinin coğrafi olarak eşitsiz dağılımı birbirini besleyen dinamiklerdir. Bu nedenle Türkiye gibi yarı-çevre ülkelerde bu sistemler, merkeze oranla çok daha zayıf denetim mekanizmalarıyla işleme alanı bulmaktadır. Dahası bahsi geçen eşitsizlik münferit failerin gücüne indirgenemeyecek kadar köklü bir yapıya sahiptir. Toplumsal rolleri, normları ve kültürel şemaları içererek sonuçları belirli bir kalıba sokan yapısal dinamiklerin kendisi de bağımsız bir iktidar formu olarak karşımıza çıkmaktadır.²² Bu nedenle algoritmik iktidarı yalnızca *hizmet sağlayıcıların* tercihlerinde değil, merkez ile çevre arasında bulunan yapısal asimetride de aramak gerekmektedir.

B. Hesap Verebilirlik Boşluğu ve Hukuki Düzenleme İhtiyacı

Algoritmik iktidarın işleyiş biçimi hukukun klasik hesap verebilirlik araçlarını bütünüyle işlevsiz kılmaktadır. Geleneksel hesap verebilirlik süreci kararı alan failin tespit edilebilmesi, söz konusu kararın gerekçelendirilebilmesi ve mağdurun bu sonuca itiraz edebilmesi olmak üzere üç temel sütun üzerinde yükselmektedir. Burrell, makine öğrenmesi teknolojilerine özgü yapısal opaklığın bu üç dayanağı da temelinden aşındırdığını ortaya koymaktadır. Zira algoritmanın içsel karar mantığı eğitim verisi üzerinden öğrendikçe sürekli değişmekte ve sistem çok sayıda heterojen veri özelliğini işlediği için yazılımın kodu insan idrakini aşan bir karmaşıklık düzeyine ulaşmaktadır.²³ Bu opaklık ne salt ticari sır korumasından ne de kullanıcının teknik bilgisizliğinden kaynaklanmakta, aksine bizzat sistemin matematiksel işleyişine içkin bir özellik olarak belirmektedir. Bu yapısal içkinlik durumu,

²¹ Crawford, *Atlas of AI*, s. 96.

²² Seth Lazar, "Power and AI: Nature and justification," *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd. (Oxford: Oxford University Press, 2024), s. 200.

²³ Jenna Burrell, "How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms," *Big Data & Society* c. 3, S. 1 (2016): 5.

hesap verebilirlik adına açıklığa kavuşturulması beklenen mekanizmanın bizzat kendisini açıklanamaz bir fenomene dönüştürmektedir.

Ortaya çıkan bu boşluk hukuki bir müdahale gereksinimi doğursa da müdahalenin büründüğü biçim doğrudan sosyolojik bir inceleme nesnesi oluşturmaktadır. AB Yapay Zekâ Tüzüğü bu aşamada algoritmaları basit bir ürün güvenliği çerçevesine hapsedmekle yetinmemekte, yasa yapma tekeli kamusal metinlerden alarak özel hukuk aktörlerine transfer etmektedir. Veale ve Zuiderveen Borgesius gerçek kural koyma gücünün Tüzük'ten ziyade standardizasyon aşamasında vücut bulacağını savunmaktadırlar.²⁴ Bu iddiayı doğrularcasına, uyumlaştırılmış standartları hazırlama yetkisi Avrupa Standardizasyon Komitesi (CEN) ve Avrupa Elektroteknik Standardizasyon Komitesi (CENELEC) benzeri özel hukuk tüzel kişilerine devredilmektedir. Görünüşte teknik bir bürokratik prosedür sayılan bu standardizasyon yönelimi, temel hakları ilgilendiren kararların demokratik süreçlerden koparılacak salt uzmanlık zırhıyla korunan teknokratik bir alana hapsedilmesi anlamına gelmektedir. Sonuç olarak normatif bir çerçevenin gerçek içeriği teknik komitelerin fiili tercihleriyle doldurulmaktadır. Ulbricht ve Yeung'un algoritmaların düzenlenmesi ile algoritmalar aracılığıyla düzenleme arasında yaptığı ayrım burada aydınlatıcıdır, çünkü Tüzük algoritmaları bir düzenleme nesnesi olarak ele alırken bu sistemlerin kendilerinin birer yönetim aygıtı olarak iş gördüğü olgusu kolayca gözden kaçmaktadır.²⁵ Bu durum algoritmik sistemlerin yarattığı hesap verebilirlik boşluğunu yasal boyutta düzenlemenin tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Zira düzenleme ediminin bizzat kendisi de yeni bir iktidar dağılımı üretmektedir. Buradaki asıl sorun hukuki çerçevenin algoritmik iktidarı fiilen sınırlandırmasından ziyade bu iktidarı meşrulaştırarak yayılımını kolaylaştırma ihtimalidir. Dolayısıyla algoritmik iktidarı denetim altına alma vaadi ile onu hukuki bir zemin üzerinden kurumsallaştırarak yayma riski aynı hukuki metnin dokusunda iç içe geçmektedir.

C. AB Yapay Zekâ Tüzüğü'nün Doğuşu

Algoritmik iktidarın yarattığı bu hesap verebilirlik açığı, son yıllarda devletleri ve uluslararası yapıları birbiriyle yarışan bir düzenleme arayışına itmiştir. Smuha bu durumu, yapay zekâyâ hâkim olma yarışından onu düzenleme yarışına geçiş olarak adlandırmakta ve bu rekabetin iki yönlü olabileceğine dikkat çekmektedir. Smuha'ya göre söz konusu rekabet, yurttaşları koruyacak en üst düzey standartların hedeflendiği bir yukarıya doğru yarışa (*race to the top*) evrilebileceği gibi yapay zekânın barındırdığı risklere karşı temel güvenlik mekanizmalarını feda eden bir aşağıya doğru yarışa (*race to the bottom*) da tetik-

²⁴ Veale ve Zuiderveen Borgesius, "Demystifying the Draft EU AI Act", s. 105.

²⁵ Lena Ulbricht ve Karen Yeung, "Algorithmic regulation: A maturing concept for investigating regulation of and through algorithms," *Regulation & Governance* c. 16, S. 1 (2022): 6.

leyebilmektedir.²⁶ Bu bağlamda, AB Yapay Zekâ Tüzüğü, bir yandan düzenleme alanında öncü olmanın getireceği stratejik üstünlüğü güvence altına almayı diğer yandan da evrensel bir koruma standardı belirleme iddiasıyla kendini konumlandırmaktadır.

Tüzük'ün amaç maddesi bu çoklu stratejiyi net bir biçimde ortaya koymaktadır. Düzenlemenin birinci maddesi temel amacı iç pazarın işleyişini iyileştirmek/genişletmek, insan merkezli ve güvenilir yapay zekânın benimsenmesini teşvik etmek ve aynı doğrultuda sağlık, güvenlik, temel haklar ile çevrenin yüksek düzeyde korunmasını sağlamak olarak tanımlamaktadır.²⁷ Bahsi geçen üç hedef görünürde uyumlu bir çerçeveye çizse de özünde yapısal zeminden kaynaklanan bir çelişki potansiyeli taşımaktadır. Zira aynı regülasyon modeliyle hem iç pazar dinamiklerini genişletmek hem de temel hakları azami ölçüde güvence altına almak, bu iki olgu karşı karşıya geldiğinde hangisinin tercih edileceğiyle ilgili, ciddi bir belirsizlik alanı ortaya çıkarmaktadır. Sosyolojik tartışmanın keskinleştiği yer de tam burasıdır. Zira temel hakları güvence altına almak ile piyasa verimliliğini artırmak arasında dengeyi kurabilecek evrensel ve nesnel bir ölçüt bulunmadığı için hedefler arasındaki öncelik sıralaması teknik bir hesaplamayla yapılamamaktadır. Bu yapısal boşluk nesnel bir formülle doldurulamaz. Boşluğun, kural koyma süreçlerine daha fazla nüfuz edebilen güçlü aktörlerin kendi çıkarlarını dayattığı bir iktidar ilişkisi üzerinden doldurulması ihtimali ise her zaman dikkate alınmalıdır.

Tüzük'ün bu hedefleri bir araya getirme biçimi Ho ve Caals tarafından güven kavramı merkeze alınarak tartışılmaktadır. Yazarlar yasal metnin güveni soyut bir değer olarak değil doğrudan riskin yönetilebilirliğine dayanan sosyoepistemolojik bir yapı şeklinde inşa ettiğine işaret etmektedirler. Böylelikle sistemin yarattığı güvenilirlik algısı yapısal ve nesnel bir durum olmaktan uzaklaşarak büyük oranda performatif bir vasıf taşımaktadır.²⁸ Başka bir deyişle, bir sistemin güvenilir sayılması onun gerçekten zararsız olmasından çok, Tüzük'ün öngördüğü uyum işlemlerini yerine getirmiş görünmesine bağlıdır. Laux, Wachter ve Mittelstadt bu analitik boyutu genişleterek Tüzük'ün güvenilirlik kriterini riskin kabul edilebilirliğine indirgediğine dikkat çekmektedirler. Yazarların işaret ettiği üzere bu düzenleyici mantıkta algoritmik bir sistemin güvenilir olarak tescillenmesi bizzat o sistemin ürettiği riskin hukuken makul bulunmasıyla eşanlamlı hâle gelmektedir.²⁹ Güven böylelikle kamusal bir müzakerenin değil, uzmanların yürüttüğü teknik bir risk değerlendirmesinin çıktısına dönüşmektedir. Güvenin bu performatif kuruluşu, Tüzük'ün riski

²⁶ Nathalie A. Smuha, "From a 'race to AI' to a 'race to AI regulation': Regulatory competition for artificial intelligence," *Law, Innovation and Technology* c. 13, S. 1 (2021): 60.

²⁷ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 1.

²⁸ Calvin Wai-Loon Ho ve Karel Caals, "How the EU AI Act seeks to establish an epistemic environment of trust," *Asian Bioethics Review* c. 16, S. 3 (2024): 348.

²⁹ Johann Laux, Sandra Wachter ve Brent Mittelstadt, "Trustworthy artificial intelligence and the European Union AI act: On the conflation of trustworthiness and acceptability of risk," *Regulation & Governance* c. 18, S. 1 (2024): 4.

sınıflandırarak yönetilebilir kılan ve yükümlülüğü aktörler arasında dağıtan mimarisinde daha da somut hâle gelmektedir.

II. Yapay Zekâ Tüzüğü'nün Mimarisi: Risk Sınıflandırması ve Yükümlülük Dağılımı

A. Risk Piramidi: Yönetilebilir Bir Nesnenin İnşası

Tüzük'ün algoritmik sistemleri yönetme stratejisi temelde bir sınıflandırma pratiğiyle şekillenmektedir. Anılan düzenleme yapay zekâ sistemlerini barındırdıkları risk düzeylerine göre dört kademeli bir piramide yerleştirmektedir. Bu yapının en üst basamağında yer alan sosyal puanlama ve manipülatif teknikler (davranışsal mühendislik ve denetim mekanizmaları) gibi kabul edilemez risk kategorisindeki uygulamalar tümüyle yasaklanmaktadır. Kamuya açık alanlarda gerçek zamanlı uzaktan biyometrik tanımlama sistemlerinin kolluk kuvvetleri tarafından kullanımı da ilke olarak bu yasak kapsamındadır. Ancak kayıp kişilerin aranması, somut bir terör tehdidinin önlenmesi veya ağır suç şüphelilerinin yakalanması gibi sınırları kesin biçimde çizilmiş istisnai durumlarda ve çoğunlukla yargısal izin şartıyla bu sistemlerin kullanımına olanak tanınmaktadır.³⁰ Bir alt basamakta istihdam, eğitim, kritik altyapı ve kolluk gibi alanlarda kullanılan yüksek riskli sistemler ayrıntılı yükümlülüklerle bağlanırken,³¹ sınırlı riskli sistemler yalnızca şeffaflık yükümlülüğü taşımakta, minimal riskli olanlar ise düzenleme dışında bırakılmaktadır. Bu sınıflandırma piramidinin asıl sosyolojik önemi, algoritmaları yasal olarak çerçevelemeden evvel onları kategorize edilebilir nesneler hâline getirmesinden kaynaklanmaktadır. Bir yapay zekâ uygulamasının hangi risk kategorisine dâhil edileceğinin belirlenmesi salt matematiksel veya teknik bir hesaplama değil doğrudan doğruya hangi alanların temel haklara temas ettiğini tayin eden öncül bir politik karara dayanmaktadır.

Bu sınıflandırma pratiğinin sosyolojik ağırlığı, riskin doğasına ilişkin köklü bir tartışmayla karşılaştırıldığında açıklık kazanmaktadır. Beck'in risk toplumu kuramı modern riskleri dışarıdan gelen yalıtılmış ve hesaplanabilir tehlikeler olarak ele almamaktadır. Aksine bu yaklaşım riskleri bizzat modernleşmenin kendi ürettiği ve endüstriyel ilerleme çarkları hızlandıkça sistematik biçimde ağırlaşarak sistemin kendisine çarpan bir sürecin parçası olarak kavramaktadır. Beck için risk, toplumun bütününe kuşatan ve tek tek aktörlere indirgenemeyen toplumsal bir durumdur. Beck, modern yıkımların olağan risk hesabına sığdırılmasını “yanlış, ama öte yandan verimli bir meşrulaştırma yolu” olarak nitelemektedir; tehlikeyi hesaplanabilir kılmak nesnel bir ölçüm değil, onu yönetilebilir kılan bir meşrulaştırma edimidir.³² Tüzük ise tam ters yönde işleyerek bu kuşatıcı toplumsal durumu alıp her bir sistemin tekil bir özelliğine, ölçülebilir ve derecelendirilebilir bir etikete

³⁰ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 5.

³¹ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 6 ve Ek III.

³² Ulrich Beck, *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*, çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan (İstanbul: İthaki Yayınları, 2011), s. 25-26.

dönüştürmektedir. Yönetilemez olanı yönetilebilir kılan bu indirgeme Tüzük'ün sessiz ama belirleyici işlevidir, zira riskin toplumsal boyutu ve eşitsiz bölüşümü bürokratik bir sınıflandırma diline çevrilirken büyük ölçüde görünmez hâle gelmektedir.

Bu indirgemenin en somut hukuki izi, piramidin neyi dışarıda bıraktığı hususuna dikkat edildiğinde belirgin hâle gelmektedir. Keller, Martins Pereira ve Lucas Pires, Tüzük'ün merkezindeki “yüksek risk” kavramının “finansal sistemik riski dışarıda bıraktığını” ve bu dışlamanın ne mevcut makro-ihtiyati çerçevelerle ne de başka risklere öncelik verilmesiyle gerekçelendirilebileceğini ortaya koymaktadırlar.³³ Oysa yapay zekânın finansal alanda kullanımı, piyasa istikrarına karşı olası bir tehdit, yani bir *finansal sistemik risk* oluşturmaktadır.³⁴ Sistemik risk, tam da her bir sistemin tekil bir özelliğine indirgenemeyen, aktörler arası bağlantıdan doğan kümülatif bir olgudur. Ürün güvenliği mantığıyla kurulmuş bir sınıflandırma bu durumu görmeye engeldir, çünkü ölçtüğü şey tek tek sistemlerin olası tehlikeleridir, bu sistemlerin bir araya geldiklerinde ürettikleri toplam tehdit değildir. Bu açıdan da finansal sistemik riskin yüksek risk kategorisinde sayılmaması, Beck'in kuşatıcı risk kavramının Tüzük'te nasıl görünmez hâle geldiğinin bir örneğidir.

Tüzük'ün başlangıç ilkeleri ile somut regülasyon adımları arasındaki bu seçici rasyonalite, çevresel koruma vaadinin uygulamada yok sayılmasıyla bir kez daha açığa çıkmaktadır. Yasal metin amaç maddesinde doğal çevreyi açıkça anmasına rağmen fiiliyatta bu hedefi denetim mekanizmalarının dışında bırakmaktadır. Nitekim Pagallo'nun da işaret ettiği üzere düzenlemenin yüksek riskli sistemler için öngördüğü zorunluluklar, ekolojik denge- nin korunmasına yönelik “olumsuz etkilere karşı herhangi bir taahhüt” barındırmamaktadır.³⁵ Bu durum riskin doğasına dair sosyolojik bir sorunu teyit etmektedir. Bir tehlikenin hukuki bir risk kategorisine alınıp alınmaması nesnel ve bilimsel bir ölçüm işlemine değil, bütünüyle kanun koyucunun baştan belirlediği normatif sınırlandırmalara dayanmaktadır. Bu çerçevede, örneğin, sistem güvenliği literatüründe, karmaşık sosyoteknik düzenek- lerde tehlikenin “bileşen düzeyinde değil sistem düzeyinde” tanımlanması gerektiği ileri sürülmektedir; çünkü bu sistemler toplumsal örgütlenmeler ve teknik bileşenlerle iç içe geçerek “örgütlü karmaşıklık” (*organized complexity*) sergilemektedirler.³⁶ Tüzük'ün her

³³ Anat Keller, Clara Martins Pereira ve Martinho Lucas Pires, “The European Union’s approach to artificial intelligence and the challenge of financial systemic risk,” *Multidisciplinary perspectives on artificial intelligence and the law* içinde, ed. H. Sousa Antunes vd. (Cham: Springer, 2024), s. 415.

³⁴ Keller, Martins Pereira ve Lucas Pires, “European Union’s approach”, s. 416.

³⁵ Ugo Pagallo, “Dismantling four myths in AI & EU law through legal information ‘about’ reality,” *Multidisciplinary perspectives on artificial intelligence and the law* içinde, ed. H. Sousa Antunes vd. (Cham: Springer, 2024), s. 257.

³⁶ Nancy G. Leveson, *Engineering a Safer World: Systems Thinking Applied to Safety* (Cambridge, MA: MIT Press, 2012), naklen Roel I. J. Dobbe, “System safety and artificial intelligence,” *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd. (Oxford: Oxford University Press, 2024), s. 443.

sistemi tek tek derecelendiren kurgusu bu boyutu gözden kaçırırken tehlikeyi tekil ürünlerin ölçülebilir niteliklerine indirgemektedir. Bu yaklaşım riski üreten girift etkileşim düzenini görünmez kılmaktadır.

Riskin teknik bir derecelendirme nesnesine indirgenmesi sosyolojik olarak, Bauman'ın tanımladığı biçimiyle, adiaforileşme (*adiaphorization*), yani ahlaki bakımdan bir toplumsal işleyişin nötrleştirilmesi edimidir. Bauman bu kavramla, kapitalist politik-ekonomik işleyişte belli edimlerin ahlaki olarak doğru ve yanlış ekseninin dışına, “ahlaken tarafsız” sayılan bir alana yerleştirilerek ahlaki muhakemenin etkisiz kılınması sürecini anlatmaktadır.³⁷ Bauman'ın teorik çerçevesinde adiaforileşme sürecini işleten mekanizmalar tarihsel açıdan sabit kalmamaktadır. Katı modernite evresinde bürokrasi, geleneksel olarak ahlaki muhteva taşıyan eylemleri yansızlaştırarak değer dışı bir alana iten temel aygıt konumundaydı. Günümüzde ise bu nötrleştirme işlevi büyük ölçüde piyasa dinamiklerinin tahakkümü altındaki yeni bir yapıya devredilmiştir. Artık bu rolü iktisadi rasyonalite etrafında örgütlenen ve mevcut bürokratik mekanizmayı dışlamak yerine kendi piyasa mantığı doğrultusunda araçsallaştıran karmaşık bir teknik-idari ağ üstlenmektedir. Avrupa Birliği Yayı Zekâ Tüzüğü'nün benimsediği risk sınıflandırması, piyasa dinamiklerinin işaret edilen devralma işleminin hukuki bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de Tüzük ahlaki nötrleştirmeyi şeffaf bir değer tartışması üzerinden kurmak yerine süreci uygunluk değerlendirmesi ve uyumlaştırılmış standartlar gibi salt idari ve teknik prosedürlerle güvence altına alma iddiasındadır. Böylece adiaforileşme doğrudan bir teknik-bürokratik tasnif işlemine evrilmektedir. Sistemin ürettiği zararın insani boyutunu irdeleyen “kim zarar görüyor” sorusunun yerini teknik bir “hangi risk basamağı” sorusuna bırakması eylemi ahlaki muhatabından büsbütün koparan asıl yapısal pratiği oluşturmaktadır.

Adiaforileşme sürecinin mantıksal bir devamı olarak risk piramidi, tehlikenin sınırlarını çizerken bu karar alma edimini siyasal bir mesele olmaktan çıkarıp tümüyle teknik bir uygunluk prosedürüne hapsetmektedir. İnşa edilen bu teknik illüzyon söz konusu politik seçimi sosyoekonomik gerçeklikten yalıtarak görünmez kılan mekanizmanın kendisidir. Diğer yandan, Tüzük'ün bürokratik aklını yalnızca bir indirgeme işlemi olarak kavramak mevcut durumu betimleme noktasında yetersiz kalacaktır. Bu bürokratik aklın ve ona dayalı mekanizmaların ardında Foucaultcu anlamda özgül bir iktidar rasyonalitesi yatmaktadır. Foucault'nun iktidar ve tehlike ilişkisine dair kavramsallaştırması bu rasyonaliteyi güçlü biçimde görünür kılmaktadır. Yazarın belirttiği üzere güvenlik düzeneği (*dispositif de sécurité*) geleneksel yasa formundan farklı olarak mutlak bir yasak ile kesin bir izin arasına sınır çekmemektedir. Sistem katı bir ikilik kurmak yerine “önce optimal kabul edilen bir ortalama” kurgulamakta ve sonrasında “kabul edilebilir olanın, artık ötesine geçilme-

³⁷ Zygmunt Bauman ve Leonidas Donskis, *Ahlaki körlük: Akılsız modernlikte duyarlılığın yitimi*, çev. Akın Emre Pilgiri (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), s. 55-56.

mesi gerekenin sınırlarını” belirleyerek riski normalize etmektedir.³⁸ Modern bürokratik aklın güvenlikle ilgili düzenlemeleri, tehlikeyi büsbütün ortadan kaldırmayı değil, onu hesaplanabilir ve katlanılabilir bir bant içinde tutmayı amaçlar. Tüzük’ün risk piramidi kabul edilemez olanı yasaklayıp³⁹ geri kalan her şeyi yüksek, sınırlı ve minimal şeklinde derecelendirilmiş, yönetilebilir olgular olarak tasnif ederek bu mantığı kurumsallaştırmaktadır. Algoritmik risk ortadan kaldırılması gereken bir tehdit olmaktan çıkarak sürekli ölçülen, belirli eşiklere bağlanan, kabul edilebilir sınırlarda tutulan bir yönetim nesnesine dönüşmektedir.

Bu dönüşüm süreci, sorunu bilinçli biçimde siyasal tartışma alanının dışına itmektedir. Bir algoritmik sistemi taşıdığı riske göre derecelendirmek onu her şeyden önce sıradan bir piyasa ürünü gibi ele almayı dayatmaktadır. Bu yaklaşım algoritmayı “adil” veya “adaletsiz” kavramlarıyla tartışılacak toplumsal bir olgu olmaktan çıkarıp yalnızca “güvenli” ya da “güvensiz” olabilen teknik bir nesne olarak inşa etmektedir. Kullanılan bu ürün güvenliği dili salt bir üslup tercihi olarak görülemez. Aksine söz konusu söylem, Tüzük’ün devraldığı köklü regülasyon mirasının ve bu mirasın üzerine inşa edildiği iktisadi rasyonalitenin doğrudan bir yansımasıdır. Nitekim Veale ve Zuiderveen Borgesius’un çalışmalarında gösterdiği üzere Tüzük’ün benimsediği uygunluk değerlendirmesi sistemi bütünüyle AB ürün güvenliği hukukundan uyarlanmış ve metnin çok önemli bir kısmı ürünlerin pazarlanmasına ilişkin 2008 tarihli Karardan kopyalanmıştır. Yasanın temel uygulama organları olan piyasa gözetim otoriteleri de yeni baştan tasarlanmış yapılar değil, ürün hukukunda hâlihazırda yerleşik olan idari mekanizmalardır. Regülasyon mimarisindeki bu yapısal devralma kesinlikle tesadüfi değildir. Zira Tüzük’ün hukuki dayanağını temel hakların güvence altına alınması değil, Avrupa Birliği’nin İşleyişine Dair Antlaşma’nın iç pazar dinamiklerini iyileştirmeyi amaçlayan 114. maddesi oluşturmaktadır.⁴⁰ Bu yapısal tercihin bir uzantısı olarak bireylerin temel haklarını güvence altına alması beklenen “temel gerekler” Avrupa Birliği tarafından yetkilendirilen ve özel hukuka tabi olan CEN (Avrupa Standardizasyon Komitesi) ile CENELEC (Avrupa Elektroteknik Standardizasyon Komitesi) gibi kuruluşların inisiyatifine havale edilmektedir. Anılan kurumların asli işlevi Tüzük metninin soyut bir çerçevede formüle ettiği ve tek başına uygulanabilirlik taşımayan temel gerekleri uyumlaştırılmış standartlar aracılığıyla somut teknik ölçütlere dönüştürmektir. Hukuki yükümlülükler ancak bu standartlar üzerinden pratik bir işlevlik kazanabildiği için asıl kural koyma gücü fiilen standardizasyon aşamasına kaymakta ve bu özel kuruluşlar Tüzük’ün en belirleyici aktörleri hâline gelmektedir.⁴¹ Böylece te-

³⁸ Michel Foucault, *Güvenlik, toprak, nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)*, çev. Ferhat Taylan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), s. 8.

³⁹ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 5.

⁴⁰ Veale ve Zuiderveen Borgesius, “Demystifying the Draft EU AI Act”, s. 97-98.

⁴¹ Veale ve Zuiderveen Borgesius, “Demystifying the Draft EU AI Act”, s. 104.

mel haklara ilişkin kaygılar aslında malların serbest dolaşımını güvence altına alan piyasa odaklı bir çerçevenin üzerine iliştirilmekte ve algoritmik zarar mefhumu yapısal olarak salt bir ürün güvenliği sorunu şeklinde kurgulanmaktadır. Oysa algoritmik zararın kaynağı teknik değil, toplumsaldır. Eleştirel algoritma çalışmalarının saptadığı zararlar, yoksulun profillenmesinden aramadaki ırksal önyargıya kadar, verilerdeki toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesinden doğmaktadır. Asıl mesele, bu zararın kime yüklendiğidir. Risk piramidi ise bu bölüşüm sorusunu ürün güvenliğinin teknik diline çevirerek tartışma dışına itmektedir. Kaminski, risk temelli düzenlemenin nicelleştirilemeyen zararlarla baş edemediğini ve politika kararlarını teknokratik bir kılığa soktuğunu göstererek, bu eğilimin yapay zekâ düzenlemesine özgü çağdaş bir kalıp olduğunu ortaya koymaktadır.⁴² Benzer şekilde, Smuha ve Yeung, Tüzük’ün retorik süslemelerine karşın “özgün önerinin pazar-odaklı ürün güvenliği yaklaşımının temellerini koruduğunu” ve metnin temel hakların, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün korunmasını “ikincil kaygılar” hâline getiren bir pazar düzenlemesi olarak kaldığını göstermektedirler.⁴³ Diğer yandan en önemli hususlardan biri, riski sınıflandıran aklın nesnellüğünün görüldüğünden de zayıf olmasıdır, zira yüksek riskli sayılıp Ek III’te listelenen bir sistemin sağlayıcısı, o sistemin “sağlık, güvenlik ya da temel haklar bakımından gerçekten ciddi bir risk taşıyıp taşımadığını kendisi değerlendirebilmektedir”.⁴⁴ Bu açıdan, risk piramidi sadece otoritenin yukarıdan aşağıya dayattığı bir tasnif sistemi değildir. Bu yapı büyük ölçüde denetlenen şirketlerin kendi risklerini kendi beyanlarıyla tescil ettikleri esnek bir rejime evrilmektedir. Sonuçta burada denetim altına alınan şey somut ve bağımsız yollarla ölçülmüş bir gerçeklik olmaktan çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu durum ölçme yetkisinin bizzat ölçülecek olan hedefe devredildiği hukuki bir gerilimi temsil etmektedir.

Söz konusu gerilimin izdüşümleri Türkiye’deki hukuki tartışmalarda da izlenebilmektedir. Örneğin Karadeniz, risk temelli yaklaşımı temel hakların asli güvencesi gibi sunan hâkim görüşe yönelik yapısal bir itirazı tartışmaya açmaktadır. Bu eleştirel yaklaşıma göre temel haklar araçsal bir risk hesabıyla değil bizzat hakkın özünü merkeze alan normatif bir zeminle korunabilir.⁴⁵ Gündeme getirilen bu itiraz risk piramidinin içerdiği örtük politik tercihi de deşifre etmektedir. Algoritmik sistemleri risk hiyerarşisine göre tasnif eden yönetim aklı özünde korunması gereken mutlak bir hakkı salt yönetilmesi gereken teknik bir riske indirgemektedir. Böylelikle piramidin yalnızca neleri koruma altına aldığı değil asıl neleri büsbütün perdelediği açıklık kazanmaktadır. Bir sistemin hangi risk basamağına yerleştirildiği sorusu kadar bu yerleştirme işleminin hukuki sorumluluğunu hangi aktörle-

⁴² Margot E. Kaminski, “Regulating the risks of AI,” *Boston University Law Review* c. 103, S. 5 (2023): 1390.

⁴³ Nathalie A. Smuha ve Karen Yeung, “The European Union’s AI Act: Beyond motherhood and apple pie,” *The Cambridge handbook of the law, ethics and policy of artificial intelligence* içinde, ed. N. A. Smuha (Cambridge: Cambridge University Press, 2025), s. 233-234.

⁴⁴ Smuha ve Yeung, “European Union’s AI Act”, s. 238.

⁴⁵ Martin Ebers, *Truly Risk-Based Regulation of Artificial Intelligence: How to Implement the EU’s AI Act* (EU Law Working Papers No. 101, Stanford-Vienna Transatlantic Technology Law Forum, 2024), s. 6-7, naklen Karadeniz, “Avrupa Birliği Yapay Zekâ Kanunu”, s. 313.

rin omuzlarına yüklediği meselesi de Yapay Zekâ Tüzüğü'nün mimarisindeki diğer temel boyutu oluşturmakta ve regülasyonun yükümlülük dağılımı rejimini şekillendirmektedir.

B. Yükümlülüklerin Dağılımı: Sorumlu Tutulan Kim, Korunan Kim?

Risk piramidi denetim nesnesini hiyerarşik biçimde sınıflandırırken Tüzük'ün yasal mimarisindeki ikinci temel hamle bu nesnenin hukuki sorumluluğunu çeşitli aktörler arasında paylaştırmaktır. Düzenleme bu amaçla sistemi geliştiren sağlayıcı, onu faaliyete geçiren uygulayıcı, ithalatçı ve dağıtıcı olmak üzere farklı aktör kategorileri tanımlamaktadır. Ancak yasal uyum yükünün ezici ağırlığı doğrudan sağlayıcının omuzlarına yüklenmektedir. Yüksek riskli sistemlerin Tüzük'te öngörülen tüm gereklilikleri karşılamasını güvence altına almak, teknik dokümantasyonu hazırlamak ve uygunluk değerlendirme süreçlerini yürütmek tümüyle sağlayıcının asli yükümlülüğüdür.⁴⁶ Uygulayıcının görev alanı ise büyük ölçüde sistemin kullanım talimatlarına uygun biçimde işletilmesi ve gerekli insan denetiminin sağlanması ile sınırlandırılmaktadır.⁴⁷ Yükümlülüklerin bu şekilde dağıtılmasının perde arkasında yatan asıl sebep ortaya çıkacak zararın kime fatura edileceği sorunudur. Zira Tüzük idari yükümlülükleri aktörlere dağıtmasına rağmen somut bir tazminat rejimi inşa etmemektedir. Bir zarar meydana geldiğinde hukuki sorumluluk mekanizması geri çekilen Yapay Zekâ Sorumluluk Direktifi'nin yarattığı boşlukta revize edilen Ürün Sorumluluğu Direktifi'ne ve nihai aşamada ulusal hukuk normlarına havale edilmektedir.⁴⁸ Sonuç olarak yükümlülüğün kâğıt üzerindeki teorik dağılımı ile zararı üstlenecek olan fiilî muhatap birbirinden ayrılmaktadır. Bu idari dağılımın asıl sosyolojik neticesi ilk bakışta göze çarpmayan küresel bir asimetri yaratmasıdır. Sağlayıcı statüsündeki aktörler çoğunlukla Avrupa sınırları dışında konumlanan ABD ve Çin merkezli dev teknoloji şirketlerinden oluşurken Avrupa'nın kendi içindeki küçük ve orta ölçekli işletmeler ile kamu kurumları bu düzende yapısal olarak uygulayıcı konumuna hapsedilmektedir.

Uygulayıcı konumundaki aktörlere yönelik sorumluluk rejiminin en somut göstergelerinden biri temel haklar etki değerlendirmesi (*fundamental rights impact assessment* - FRIA) mekanizmasıdır. Yasal çerçeve yüksek riskli sistemlerin kullanım aşamasında kamu otoritelerinden, kamu hizmeti sağlayıcılarından ve kritik finansal sistemleri işleten uygulayıcılardan bu teknolojiyi sahaya sürmeden evvel temel haklara yönelik muhtemel ihlalleri önceden tespit edip değerlendirmesini kesin bir yükümlülük olarak talep etmektedir.⁴⁹ Buna rağmen, yükümlülüğün kapsamı özel sektör uygulayıcılarının büyük bir kısmını dışarıda bırakacak düzeyde daraltılmış ve değerlendirme sürecinin somut metodolojisi muğlak bı-

⁴⁶ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 16.

⁴⁷ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 26.

⁴⁸ Teresa Rodríguez-de-las-Heras Ballell, "The AI liability puzzle: Rethinking defective product liability for AI," *EU digital law in the AI era* içinde, ed. T. E. Synodinou vd. (Cham: Springer, 2025), s. 24.

⁴⁹ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 27.

rakılmıştır. Ortaya çıkan bu yasal belirsizlik tesadüfi bir yasa yapım hatası değildir. Daha önce belirtildiği gibi, yüksek riskli sistemlere dair uyum şartlarının asıl muhtevası kamusal yasama organlarında değil bütünüyle özel hukuka tabi standardizasyon kuruluşlarının kapalı devre süreçlerinde inşa edilmektedir.⁵⁰ Temel haklara yönelik koruma vizyonu yönetimi tanımlanmamış bir araca ve demokratik denetimden izole edilmiş teknik komitelere devredilmektedir. Tüm bu idari devir teslim süreci en baştaki hukuki güvence vaadini fiilen teknobürokratik bir uygunluk prosedürüne indirgemektedir.

Tüm bu regülasyon kurgusunu bir arada tutan asli unsur Tüzük metninin sürekli başvurduğu temel haklar söylemidir. Ne var ki bu söylemin hukuki ve sosyolojik işlevi dışarıdan görüldüğünden çok farklıdır. Mei ve Sag, AB düzenleme kültürünü çevreleyen insan hakları dilinin evrensel bir ahlaki buyruk olmadığını savunmaktadırlar. Yazarlara göre bu dil “siyasal dengesizliğin risklerine verilmiş tarihsel olarak olumsal bir yanıt olarak anlaşılması” gereken yapısal bir reflekstir.⁵¹ Söz konusu eleştirel analiz Tüzük’ün kâğıt üzerindeki retorik ile fiilî sosyolojik işlevi arasındaki derin uçurumu gözler önüne sermektedir. İlgili metindeki temel hakları koruma iddiası aslen algoritmik riski pazar mantığıyla yönetme ve kurumsal istikrarı güvence altına alma iradesini meşrulaştıran stratejik bir örtü görevi üstlenmektedir. Hukukun bu şekilde araçsallaşması günümüz yapay zekâ etiği tartışmalarını şekillendiren çok daha geniş bir yapısal örüntünün doğrudan bir parçasıdır. Yeung, Howes ve Pogrebna’nın analizine göre teknoloji sektörünün gönüllü etik kodlara ve öz-düzenlemeye dayanan baskın yaklaşımı temelde bağlayıcı regülasyonları bertaraf etmeye yarayan bir etik aklama (*ethics washing*) stratejisi olarak işlemektedir.⁵² Tüzük hukuki bağlayıcılığı sayesinde bu esnek kodlardan şeklen ayrılmaktadır. Ancak ve buna rağmen, Mei ve Sag’ın işaret ettiği araçsal hak söyleminin metin içinde varlığını sürdürmesi salt hukuki yaptırım gücünün bu aklama işlevini ortadan kaldırmaya yetmediğini göstermektedir. Uyum yükünün sağlayıcı konumundaki aktörler üzerinde yoğunlaşması ve insan hakları dilinin bu araçsal kullanımı birlikte değerlendirildiğinde Tüzük’ün mimarisi asıl yüzünü açığa vurmaktadır. Ortaya çıkan bu tablo yasal çerçevenin sadece neleri koruma altına aldığını değil yapısal düzeyde kimin pazar çıkarlarına hizmet ettiğini de kesin biçimde belirginleştirmektedir.

C. Genel Amaçlı Yapay Zekâ ve Yeni Bir Düzenleyici Mantık

Tüzük’ün risk temelli mimarisi yapay zekâ sistemlerinin baştan tanımlanmış ve sınırları kesin olarak çizilmiş kullanım alanlarına sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. An-

⁵⁰ Veale ve Zuiderveen Borgesius, “Demystifying the Draft EU AI Act”, s. 105.

⁵¹ Yiyang Mei ve Matthew Sag, *The illusory normativity of rights-based AI regulation* (Emory Legal Studies Research Paper No. 101, 2025), s. 7.

⁵² Karen Yeung, Andrew Howes ve Ganna Pogrebna, “AI governance by human rights-centered design, deliberation, and oversight: An end to ethics washing,” *The Oxford handbook of ethics of AI* içinde, ed. M. D. Dubber, F. Pasquale ve S. Das (Oxford: Oxford University Press, 2020), s. 83.

cak genel amaçlı yapay zekâ modellerinin hızla yaygınlaşması bu yasal dayanağı temelden sarsmıştır. Belirli bir göreve sıkışmayan ve sınırsız amaca hizmet edebilen bu yeni modeller özellikle Kasım 2022 tarihinde ChatGPT'nin piyasaya sürülmesiyle olağanüstü bir görünürlük kazanmıştır. Bu durum Avrupa Birliği'nin baştan tasarladığı denetim kurgusunu büyük ölçüde geçersiz kılmıştır. Mevcut tablo karşısında kural koyucular müzakerelerin en son evresinde Tüzük'ün Beşinci Bölümünü bütünüyle genel amaçlı modellere ayırmak zorunda kalmıştır.⁵³ Metne son anda eklenen bu bölüm yasanın teknolojiyi önden kuşatan değil onu geriden takip eden tepkisel karakterini gözler önüne sermektedir. Düzenleyici akıl her yeni teknolojik sıçramada daha önce hesaba katamadığı yapısal gelişmeleri eldeki mevzuata uydurmaya çabalamaktadır.

Beşinci Bölümün yarattığı bu yeni kategori içinde en yüksek hesaplama gücüyle eğitilmiş modeller için ayrı bir sistemik risk eşiği kurgulanmaktadır. Tüzük bir modelin eğitim sürecinde tükettiği toplam hesaplama miktarı 10^{25} kayan nokta işlemini (FLOP)⁵⁴ aştığında ilgili modeli yüksek etkili yeteneklere sahip sayarak sistemik riskli kabul etmektedir.⁵⁵ Gelgelelim yasal metnin bu aşamada sistemik risk olarak kodladığı yapı daha önce tartışılan aktörler arası ve kümülatif risk anlayışından tümüyle kopuktur. Tehdit potansiyelini yalnızca bir modelin hesaplama ölçeğine endeksleyen bu yaklaşım tehlikeyi yeniden ürünün salt ölçülebilir teknik niteliğine indirgemektedir. Belirlenen bu yüksek eşik pazardaki aktörlerin ezici çoğunluğunu ağır yükümlülüklerin dışında bırakmaktadır.⁵⁶ Bu durum ilk bakışta küçük sağlayıcılar lehine bir düzenleme gibi görünmektedir. Oysa uyum yükünden muaf olmak aktörlere rekabet gücü kazandırmamaktadır. Yapay zekâ pazarında konumu belirleyen temel unsur uyum maliyeti değil altyapı sahipliğidir. Eşiğin altındaki sağlayıcılar kendi sistemlerini devasa merkezî altyapılar üzerine kurmayı ve o altyapılara bağımlı kalmayı sürdürmektedir.⁵⁷ Sistemik risk yükümlülüklerinin yalnızca birkaç büyük aktöre yönelmesi de bu teknoloji devlerinin altyapı üstünlüğünü sarsmamaktadır. Çünkü bu üstünlük düzenleyici maliyetle değil devasa hesaplama ölçeğiyle kurulmaktadır. Sonuç olarak bu yapısal muafiyet yarı-çevredeki sağlayıcıyı ağır denetim süreçlerinden kurtarıken onu merkeze bağımlı kılan asil asimetrik yapıya hiçbir şekilde dokunmamaktadır. Temmuz 2025 tarihinde yayımlanan Genel Amaçlı Yapay Zekâ Uygulama Kuralları ise bu kategoriye girmenin getirdiği yükümlülükleri somutlaştırmaktadır. Düzenleme sağlayıcı-

⁵³ Marco Almada ve Anca Radu, "The Brussels side-effect: How the AI Act can reduce the global reach of EU policy," *German Law Journal* c. 25, S. 4 (2024): 650.

⁵⁴ Kayan nokta işlemi, bilgisayarların kayan noktalı (ondalık kesirli) sayılar üzerinde yaptığı tek bir aritmetik işlemidir. Tüzük'ün ölçütü, saniyedeki işlem hızını (FLOPS) değil, eğitim boyunca kullanılan toplam işlem sayısını, yani kümülatif hesaplama miktarını esas almaktadır. Bu ölçekte bir modeli eğitmek ancak çok az sayıda aktörün karşılayabileceği devasa veri ve hesaplama kaynağını gerektirdiğinden, bu aktörler fiilen dijital altyapının sağlayıcıları olarak kabul edilmektedirler. Bk. Almada ve Radu, "Brussels side-effect", s. 657.

⁵⁵ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 51.

⁵⁶ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 53 ve m. 55. Genel amaçlı modellerin tümü m. 53'teki temel yükümlülüklerle, yalnızca sistemik riskli modeller m. 55'teki ek yükümlülüklerle tabidir.

⁵⁷ Almada ve Radu, "Brussels side-effect", s. 657.

ların risk değerlendirme süreçlerini modelin tüm yaşam döngüsü boyunca kesintisiz bir biçimde sürdürmelerini öngörmektedir.⁵⁸

Söz konusu düzenleme girişiminin küresel sonuçları Tüzük'ün egemenlik sınırlarını da açıkça belirginleştirmektedir. İleri modellere sahip şirketlerin büyük çoğunluğu Avrupa dışında yer almaktadır. Bu yüzden Tüzük bu teknoloji şirketlerini ancak AB pazarından pay alma koşuluyla kendi kurallarına bağlayabilmektedir.⁵⁹ Crum'un vurguladığı gibi bu sınırlı egemenlik kapasitesi Avrupa standartlarının dünyaya tek yönlü bir biçimde yayıldığına dair klasik anlatıyı da tartışmalı hâle getirmektedir.⁶⁰ Ne var ki Tüzük'ün sınırların ötesine nasıl taşındığı sorusuna geçmeden önce yasanın kendi sınırları içinde başvurduğu araçlara odaklanmak gerekmektedir. Sistemin şeffaflık, açıklanabilirlik ve hesap verebilirlik iddialarının gerçekte neyi vaat edip neyi gerçekleştiremediğini görmek mevcut tartışmanın bütünlüğü açısından zorunludur.

III. Şeffaflık, Açıklanabilirlik ve Hesap Verebilirlik: Araçların Sosyolojik Sınırları

A. Şeffaflık: Görmek ile Anlamak Arasındaki Boşluk

Tüzük algoritmik sistemlerin yarattığı toplumsal güven krizini yönetmek için şeffaflık ilkesini temel bir düzenleyici araç olarak devreye sokmaktadır. Yüksek riskli sistemleri tanzim eden 13. Madde sağlayıcılar üzerinde birbirini tamamlayan iki temel yükümlülük tanımlamaktadır. Buna göre sağlayıcılar sistemin işleyişini uygulayıcının çıktıları doğru anlamlandırabileceği ve amacına uygun kullanabileceği düzeyde şeffaf kılmakla ve bu süreci destekleyecek operasyonel talimatları sunmakla mükelleftir. Mevzuat bu hamleyle teknolojik bilgi asimetrisini kırmayı ve işleyişe dair enformasyonun aktarılmasını katı bir yasal uyum şartına dönüştürmektedir.⁶¹ Öte yandan doğrudan gerçek kişilerle etkileşime giren sistemler ile sentetik içerik üreten modeller bağlamında 50. Madde devreye girmektedir. İlgili kural bireyin doğrudan bir yapay zekâ ile etkileşimde bulunduğunu bilmesini ve üretilmiş her türlü görüntü, ses veya metnin yapay niteliğinin görünür biçimde etiketlenmesini zorunlu kılmaktadır.⁶² Sonuç olarak şeffaflık yasa mimarisinde salt normatif bir temenni olarak değil doğrudan doğruya hesap verebilirliğin yapıtaşları olarak konumlandırılmaktadır.

⁵⁸ European Commission, *General-purpose AI code of practice: Safety and security* [Genel Amaçlı Yapay Zekâ Uygulama Kuralları, Güvenlik ve emniyet bölümü], 10 Temmuz 2025.

⁵⁹ Tüzük'ün ülke-dışı etki doğuran uygulama mekanizması için bk. Almada ve Radu, "Brussels side-effect", s. 656. Ayrıca bk. Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 2.

⁶⁰ Bk. Ben Crum, "Brussels effect or experimentalism? The EU AI Act and global standard-setting," *Internet Policy Review* c. 14, S. 3 (2025): 8.

⁶¹ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 13.

⁶² Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 50.

Şeffaflık mekanizmasının hesap verebilirliği otomatik olarak temin edeceği yönündeki beklenti eleştirel algoritma yazınının en temel itiraz noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Ananny ve Crawford çevrimiçi katılım kültürünü inceleyen çalışmaların büyük bölümünün “bir sistemin içini görebilme yetisini onu yönetebilme gücüyle eşitleyen sıranmamış varsayımlarla” zedelendiğini savunmakta ve şeffaflık idealinin yüzeysel bir görme biçimini derinlemesine anlamının önüne koyduğunu vurgulamaktadırlar.⁶³ Algoritmik bir sistemin iç mimarisini görünür hâle getirmek o yapının belirli bir kararı neden ürettiğini kavramayı veya sistemi kontrol edebilmeyi doğrudan sağlamamaktadır. Görmek ve kavramak arasındaki bu derin epistemolojik boşluk bizzat Tüzük metnindeki şeffaflık kurallarının kuramsal zaafına işaret etmektedir. Teknik bilgiyi erişime açan bir regülasyon fiiliyatta bu veriyi işleyip hukuki bir itiraza tahvil edebilecek donanımlı bir öznenin varlığını zımnen varsayarak işlemektedir.

Görme eylemi ile kavrama süreci arasındaki yapısal boşluk kapanmadığında şeffaflık içeriğini tümüyle yitirmiş bir ayine veya göstermelik bir uyum formuna indirgenme tehlikesi taşımaktadır. Sentetik içeriğin etiketlenmesini öngören kurallar üretilmiş olanı görünür kılsa dahi bireyin o materyalin hangi algoritmik düzenekle ve hangi çıkar doğrultusunda kurgulandığını kavramasını sağlamadığı müddetçe yüzeysel bir uyarı olmaktan öteye geçememektedir. Dezenformasyon ve sentetik içerik tartışmalarının giderek yoğunlaştığı Türkiye gibi bağlamlarda dışarıdan devralınacak bir etiketleme yükümlülüğü de aynı yapısal sınırı miras almaktadır. Salt görünürlük vadeden bir yasal kural anlamayı mümkün kılan toplumsal ve kurumsal altyapı inşa edilmediğinde fiilen işlevsiz kalmaktadır. Bu noktada şeffaflık tartışması bir sistemin içini görmenin neden onu anlamaya yetmediği sorusuna ve doğrudan açıklanabilirlik meselesine bağlanmaktadır. Şeffaflık ve açıklanabilirlik ilkelerinin her ikisi de idrak edebilen bir özne varsaydığı için Tüzük bu anlama kapasitesini hukuki bir yükümlülüğe dönüştürmektedir. Nitekim Tatar'ın özellikle hukuk ve yargı pratikleri ekseninde yürüttüğü incelemede vurguladığı üzere mevzuat yapay zekâ okuryazarlığını “ilk kez bağlayıcı bir normatif yükümlülük” hâline getirmektedir.⁶⁴ Ne var ki Türkiye gibi bu okuryazarlığı üreten kurumsal zeminin zayıf kaldığı bir bağlamda devralınan şeffaflık hükümleri anlama kapasitesini hukuki bir hak olarak yazılı kılsa da pratik sahada tümüyle karşılıksız bırakma tehlikesi barındırmaktadır.

B. Açıklanabilirlik: Hukuki Kurgu mu, Teknik Gerçeklik mi?

Tüzük salt şeffaflıkla yetinmeyerek açıklanabilirlik mefhumunu doğrudan hukuki bir hak olarak da tesis etmektedir. Düzenlemenin 86. Maddesi Ek III kapsamında listelenen yüksek riskli bir sistemin çıktısına dayanarak alınan ve bireyin sağlığı, güvenliği veya temel

⁶³ Mike Ananny ve Kate Crawford, “Seeing without knowing: Limitations of the transparency ideal and its application to algorithmic accountability,” *New Media & Society* c. 20, S. 3 (2018): 977.

⁶⁴ Tatar, “Yapay zekâ okuryazarlığı”, s. 287.

hakları üzerinde olumsuz sonuçlar doğuran kararlara maruz kalan herkese sistemin bu karardaki rolüne dair “açık ve anlamlı açıklamalar” talep etme hakkı tanımaktadır.⁶⁵ Kurgulanan bu yasal hak algoritmik bir kararın ilkesel düzeyde açıklanabilir olduğu varsayımına yaslanmaktadır. Ancak Burrell’in eleştirel analizine göre opaklığın tek bir kaynağı bulunmamakta ve bu olgu birbirinden farklı üç yapısal biçimde tezahür etmektedir. Bunların ilki kurumsal veya devlet kaynaklı gizlilik, ikincisi teknik okuryazarlık eksikliği, üçüncüsü ise makine öğrenmesinin devasa ölçeğinden doğan ve ilk ikisine bütünüyle indirgenemeyen özgül bir opaklıktır.⁶⁶ Bu üçüncü opaklık biçimi sistemin kaynak kodlarının salt erişime açılmasıyla ortadan kalkmamaktadır. Buradaki temel mesele kodu yalnızca “okuyup kavramak değil algoritmayı veri üzerinde iş başındayken anlayabilmektir”.⁶⁷

Hukuki düzenlemelere sıklıkla böylesi bir açıklama vaadi atfedilse de bu beklentinin yasa lafzında tam bir karşılık bulamadığı görülmektedir. Nitekim Wachter, Mittelstadt ve Floridi Genel Veri Koruma Tüzüğü üzerine yürüttükleri incelemede yasal erişim hakkının yalnızca sistemin genel mimarisine dair sınırlı bir “bilgilenme hakkı” sunduğunu ve spesifik bir algoritmik kararın gerekçesine yönelik somut bir açıklama hakkı kurmadığını ileri sürmektedirler.⁶⁸ Yazarlara göre kamusal tartışmalarda varlığı çoktan kabul gören bu açıklama hakkı fiili mevzuat metninde aslında mevcut değildir. Yazılı norm ile pratik gerçeklik arasındaki bu uçurum masum bir yasal boşluktan ibaret kalmamaktadır. Metnin lafzında bırakılan bu esneme payı düzenlemeyi kendi çıkarları doğrultusunda araçsallaştırabilecek maddi güce ve kurumsal ilişki ağına sahip hegemonik aktörler tarafından doldurulmaktadır. Bir hakkın metinde yazılı olması ile toplumsal sahada hayata geçmesi arasındaki mesafe bütünüyle bu eşitsiz yorumlama kapasitesi tarafından belirlenmektedir. Bu yapısal saptama Yapay Zekâ Tüzüğü’nün 86. Maddesinde kurgulanan hakkı da doğrudan tartışmaya açmaktadır. Sistemin bütününe dair şablon bilgiler sunmak spesifik bir kararı gerekçelendirmeye yetmediği müddetçe yasal olarak tanınan bu hak uygulamada tümüyle boşa düşme riski barındırmaktadır.

Mesele teknik bir güçlükten ibaret değildir. Bir karar açıklanamadığında o karara anlamlı biçimde itiraz da edilemez. Hildebrandt’ın vurguladığı üzere kendi kendini yönetme itaatsizlik ve itiraz edilebilirlik anayasal demokrasilerde hukuku salt bir disiplin veya yönetim aracından ayıran temel niteliklerdir.⁶⁹ Bu nedenle itiraz hakkının işlememesi tali bir sorun olmaktan çıkmakta ve hukuku hukuk yapan kurucu unsurunu yani kararın sınanabilirliği-

⁶⁵ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 86.

⁶⁶ Burrell, “How the machine ‘thinks’”, s. 1.

⁶⁷ Burrell, “How the machine ‘thinks’”, s. 5.

⁶⁸ Sandra Wachter, Brent Mittelstadt ve Luciano Floridi, “Why a right to explanation of automated decision-making does not exist in the General Data Protection Regulation,” *International Data Privacy Law* c. 7, S. 2 (2017): 76.

⁶⁹ Mireille Hildebrandt, *Smart technologies and the end(s) of law: Novel entanglements of law and technology* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015), s. 10.

ni temelden aşındırmaktadır. Gelineen noktada şeffaflık ile açıklanabilirlik tek bir yapısal sorunda birleşmektedir. Her iki düzenleyici araç da alınan kararı görüp anlayabilen bir özneyi önceden varsaymaktadır. Hukukun tasavvur ettiği bu ideal öznenin tam da zararın yoğunlaştığı yerlerde çoğu zaman bulunmaması ise bizzat hesap verebilirlik tartışmasının ana konusunu oluşturmaktadır.

C. Hesap Verebilirlik: Yükümlülük Zinciri ve Mağdurun Yeri

Tüzük metninin 85. Maddesi ihlal iddiası taşıyan bireylere piyasa gözetim otoritelerine başvurma imkânı tanıyarak yasal bir denetim yolu açmaktadır.⁷⁰ Kâğıt üzerinde sunulan bu yol bütünüyle mağdurun karardaki algoritmik müdahaleyi sezmesine ve yasal süreci yürütecek donanımına sahip olmasına dayanmaktadır. Pasqualetam bu aşamada veri sistemlerinin doğasına dikkat çekerek algoritmaların “asgari hesap verebilirlik taleplerini bile savuşturmak için olanca gücüyle uğraştığını” vurgulamaktadır.⁷¹ Dolayısıyla teknolojik altyapılarda hesap verebilirlik kendiliğinden var olan bir zemin değil kurumsal mekanizmalarca sürekli boşa çıkarılan bir mücadele alanıdır.

Avrupa Birliği mevzuatında teorik düzeyde tartışılan bu hesap verebilirlik krizinin toplumsal sahada ne tür yıkımlara yol açabileceğini Amerika Birleşik Devletleri’ndeki otomasyon deneyimleri somutlaştırmaktadır. Hukuki ve coğrafi bağlam farklı olsa da sorumluluğu bütünüyle algoritmaya devrederek kurumsal denetimden kaçma pratiğinin en çarpıcı örneği Eubanks’ın Indiana eyaletinde yürüttüğü araştırmada karşımıza çıkmaktadır. Bölgedeki sosyal destek ağı otomatikleştirildiğinde memurların insani inisiyatifi ortadan kalkmış ve bunun yerini iş birliği yapmama adlı ucu açık bir yazılım kategorisi almıştır. Yaşanan bu mekanik dönüşüm yardımların kitlesel çapta kesintiye uğramasıyla sonuçlanmıştır. Öyle ki hayatı bütünüyle Medicaid programına bağlı olan ağır engelli altı yaşındaki Sophie Stipes’in dosyası dahi aynı “iş birliği yapmama” gerekçesiyle kapatılabilmiştir.⁷² Otomasyona devredilen karar süreçleri sorumluluk bağını tam da bu aşamada koparmaktadır. Ortaya çıkan devasa hatalar sistemin kendi mimarisine değil bu araçları “doğru kullanmak” zorunda bırakılan insanlara yüklenmektedir.

Türkiye bağlamında ise algoritmik kararlara itiraz hakkı 6698 sayılı Kanun’un 11/g maddesiyle düzenlenmektedir. İlgili kural bireye kişisel verilerinin salt otomatik sistemlerle analiz edilmesi sonucunda aleyhine ortaya çıkan tabloya itiraz etme imkânı tanımaktadır. Kâğıt üzerindeki bu hukuki güvencenin pratikte nasıl işlevsizleştiğini Kişisel Verileri Koruma Kurulunun araç kiralama sektöründeki kara liste uygulamasına dair verdiği karar bütün çıplaklığıyla somutlaştırmaktadır. Sistem tarafından profillenen kara listeye dâhil

⁷⁰ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 85.

⁷¹ Pasquale, *Black box society*, s. 23.

⁷² Eubanks, *Automating inequality*, s. 44.

edilen bir kişi verisinin hangi firmalarla paylaşıldığını öğrenemediği için yasada yazan itiraz hakkını fiilen kullanamamaktadır.⁷³ Birey bu algoritmik ağda alınan kararın pasif bir nesnesine dönüşürken itiraz mekanizmasının aktif bir öznesi olamamaktadır. Hak arama sürecini başlatabilmesi için elzem olan bilgi bizzat o sistemin kendisi tarafından ondan saklanmaktadır. Eubanks'ın Amerikan sosyal yardım sisteminde saptadığı o yapısal boşluk Türkiye örneğinde bu kez piyasa profillemesi düzleminde ve Avrupa'dakinden çok daha zayıf bir kurumsal güvencenin gölgesinde yeniden belirmektedir.

Şeffaflık süreci görebilmeyi, açıklanabilirlik kararı kavrayabilmeyi, hesap verebilirlik ise itiraz mekanizmalarını işletebilmeyi vadeder. Bu üç ilke süreci izleme, anlama ve yasal yollara başvurma kapasitesine sahip bilinçli bir öznenin varlığını varsayar. Söz konusu ön kabulün kırılmalılığı öznenin bilişsel kapasitesinden ziyade bizzat algoritmik bir sürecin nesnesi kılındığına dair bilgisizliğinden kaynaklanmaktadır. Algoritmik denetim çalışmalarının ortaya koyduğu üzere sisteme maruz kalan birey çoğunlukla bu durumun farkına varmaz. Üstelik hesap sorulacak kurumsal yapılar dağılıp “geniş ve izi sürülemez bir kalabalık” formuna büründüğünde yasal anlamda başvurulacak belli bir muhatap bulunması da zorlaşmaktadır.⁷⁴ Eubanks'ın Indiana araştırması algoritmik iktidarın en ağır biçimde uygulandığı yoksul, hasta ve çocukların konumunda bu ideal özne tasarımının baştan sona bir kurgudan ibaret olduğunu kanıtlamaktadır. Bu itibarla Tüzük'ün hak mimarisi ne kadar rafine edilirse edilsin toplumsal gerçeklikte karşılığı bulunmayan bir özne üzerine inşa edilmektedir.

Bu yapısal yokluk sıradan bir tesadüf değildir. Rouvroy ve Berns'ün “algoritmik yönetimsellik” tezi çağdaş iktidarın bireyi ikna etmek veya disipline sokmak yerine onu tamamen atlayarak işlediğini ortaya koymaktadır. Bu yönetim aklı tek başına hiçbir anlam taşımayan ve bireyin çoğu zaman farkında dahi olmadığı veri kırıntılarından beslenmektedir. Sistem bu verileri bireyüstü davranış kalıplarına dönüştürürken kişinin kendisine hiçbir şekilde başvurmamakta ve ona kendi pratiği üzerine söz söyleme hakkı tanımamaktadır.⁷⁵ Tüzük kendi yasal araçlarını kullanabilecek bilinçli ve aktif bir özneye seslenmektedir. Hâlbuki düzenlemeye çalıştığı algoritmik iktidar tam da bu özneyi devre dışı bırakarak çalışmaktadır. Ortadaki asıl çelişki tam olarak buradadır. Hukuk sistemi ihlalleri fark edip hakkını arayacak bir vatandaş görevi çağırılmaktadır. Algoritmik yönetim ise o ideal vatandaş büyük oranda sürecin dışına itmekte ve iradesini işlevsiz kılmaktadır. Dolayısıyla

⁷³ Kişisel Verileri Koruma Kurulu, *Araç kiralama sektöründeki kara liste uygulamaları hakkında ilke kararı* (Karar No. 2021/1304), 23 Aralık 2021, Resmi Gazete, 20 Ocak 2022, S. 31725; Muhammed İsmail Bulut, “Kişisel veri ve fikri mülkiyet hukuku açısından büyük veri” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2026), s. 65-66.

⁷⁴ Inioluwa Deborah Raji, “The anatomy of AI audits: Form, process, and consequences,” *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd. (Oxford: Oxford University Press, 2024), s. 499-500.

⁷⁵ Antoinette Rouvroy ve Thomas Berns, “Algorithmic governmentality and prospects of emancipation,” çev. Liz Carey-Libbrecht, *Réseaux* c. 177, S. 1 (2013): X.

yasanın varsaydığı ideal insan modeli ile sistemin veri üzerinden yönettiği gerçek insan birbirine uymamaktadır. Mevzuatın temelindeki bu yapısal açmaz bir kez anlaşıldığında tehlikenin yönü de değişmektedir. Kurgulanan bu hukuki ve teknolojik aygıt yalnızca Brüksel'de yani Avrupa sınırları içinde kalmamaktadır. Sistem sınırları aşarak bireysel hak altyapısının, veri koruma otoritelerinin, bağımsız mahkemelerin, sivil toplumun ve dijital okuryazarlığın çok daha zayıf ve kırılgan olduğu ülkelere doğru hızla yayılmaktadır.

Algoritmik sistemlerin özneyi her koşulda dışarıda bıraktığı tezine getirilebilecek en güçlü karşı örneklerden biri Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmektedir. ABD Sosyal Güvenlik İdaresi engellilik değerlendirmesi süreçlerinde yapay zekâyı usul güvencelerini zayıflatmak yerine ileri taşıyacak biçimde kullanmayı başarmaktadır. Kurum bu durumu alan bilgisi ile teknik bilginin kurumsal düzeyde birleştirilmesi anlamına gelen “harmanlanmış uzmanlık” (*blended expertise*) sayesinde elde etmektedir.⁷⁶ Ancak ABD bağlamı bu başarı öyküsünden ibaret değildir. Eubanks'ın Indiana araştırmasında ortaya konduğu üzere aynı ülke sınırları içinde algoritmik iktidar yoksulları ve hastaları tümüyle sistemin dışına iterek son derece yıkıcı sonuçlar da doğurmaktadır. Gelişmiş bir ülkenin kendi içinde bile gözlemlenen bu iki zıt tablo asıl tehlikenin kaynağını çok daha net bir biçimde ortaya koymaktadır. Aradaki muazzam fark teknolojinin doğasından değil doğrudan doğruya söz konusu kurumun kapasitesinden ve uzmanlığından kaynaklanmaktadır. Aynı algoritmik araç donanımlı bir yapıda hesap verebilirliği güçlendirirken kapasitenin zayıfladığı bağlamlarda yasal hakları tamamen eritmektedir. Tüm bu zıtlıklar birlikte değerlendirildiğinde kurumsal altyapısının ve uzmanlığın inceldiği yarı-çevrede yasal güvencelerin çökmesi ve öznenin dışlanması basit bir istisna değil yüksek ve yapısal bir olasılık hâline gelmektedir.

IV. Brüksel Etkisi ve Türkiye'nin Konumu

A. Brüksel Etkisi: Mekanizma ve Sınırları

Tüzük'ün etki alanı Avrupa Birliği sınırlarında sona ermemektedir. Bradford'un “Brüksel Etkisi” olarak kavramsallaştırdığı bu olgu Birliğin standartlarını herhangi bir uluslararası antlaşmaya gerek kalmaksızın küresel ölçekte dayatabilmesini ifade etmektedir. Bu etkinin ortaya çıkması pazar büyüklüğü, düzenleyici kapasite, katı standartlar, hedeflerin esnemezliği ve üretim sürecinin bölünmezliği olmak üzere beş temel koşulun bir araya gelmesine bağlıdır.⁷⁷ Bu koşullar arasında hedeflerin esnemezliği mekanizmanın temel kilit nok-

⁷⁶ Kurt Glaze, Daniel E. Ho, Gerald K. Ray ve Christine Tsang, “Artificial intelligence for adjudication: The Social Security Administration and AI governance,” *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd. (Oxford: Oxford University Press, 2024), s. 780.

⁷⁷ Bradford, *Brussels effect*, s. xvii, 50-51. Bu noktadaki en önemli hususlardan biri ekonomik rasyonaliteye ve işleyişe dayalı olan bölünmezlik koşuludur. Bu koşul küresel firmaların üretim ve hizmet süreçlerini farklı pazarların standartlarına göre ayırmasının teknik ve ekonomik açıdan yüksek maliyet yaratmasını ifade etmektedir. Küresel firmalar farklı hukuki rejimler için ayrı üretim bantları veya yazılım mimarileri kurmak yerine en katı düzenlemeyi tüm dünyada tek standart olarak uygulamayı seçmektedir. Bu rasyonel tercih sonucunda belirli bir bölgeye ait katı kurallar piyasa dinamikleri aracılığıyla kendiliğinden küresel bir norma dönüşmektedir.

tasını oluşturmaktadır. Sermaye kısıtlayıcı bir düzenleme karşısında başka bir coğrafyaya kayabilmekte ancak tüketici yerinde sabit kalmaktadır. Avrupalı tüketici yerleşik olduğu için küresel firmalar katı düzenlemelere uyum sağlamak ile Avrupa pazarından tamamen çıkmak arasında sıkışmaktadır. Pazardan çıkışın maliyeti uyumun maliyetini aştığı sürece firmalar yeni kurallara uymayı tercih etmektedirler. Bu bağlamda üretim sürecinin bölünemezliği koşulu belirleyici bir rol üstlenmektedir. Üretim sürecini Avrupa Birliği ve dünyanın geri kalanı için farklı standartlara göre bölemeyen bir firma üretim maliyetlerini dengelemek adına en katı standardı küresel düzeyde her yere uygulamayı seçmektedir. Siegmann ve Anderljung bu modeli yapay zekâ alanına taşıyarak Tüzük'ün Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük yargı çevrelerine kıyasla çok daha katı kurallar içerdiğini vurgulamaktadırlar.⁷⁸ Yazarlara göre teknoloji firmalarının rasyonel çıkarları gereği bu kurallara uyması sonucunda yapay zekâ alanında firmaların gönüllülüğüne dayanan fiili bir Brüksel Etkisinin doğması son derece olasıdır. Ortaya çıkan bu tablo temel bir paradoksu açıklamaktadır. Yapay zekâ sistemlerini sağlayan şirketlerin büyük bir bölümü Avrupa dışında konumlanmakta ve ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri ile Çin merkezli çalışmaktadırlar. Diğer yandan, Avrupa Birliği kendi sınırları içinde bulunan firmaların ileri modeller bakımından neredeyse hiçbir varlık gösteremediği bir alanı küresel çapta düzenlemektedir. Birliğin bu küresel düzenleyici gücünün dayanağı teknolojik üretim kapasitesi değil sahip olduğu tüketici pazarının büyüklüğüdür. Sonuç itibarıyla Avrupa Birliğinin kural koyma gücü teknolojik üretim zayıflığına rağmen devasa pazarı sayesinde kendi sınırlarının çok ötesine uzanmaktadır.⁷⁹

Avrupa Birliği standartlarının küresel ölçekte yayılması bütünüyle tek yönlü bir dayatma olarak okunmamalıdır. Brüksel Etkisi kavramı norm aktarımını merkezden çevreye doğru pürüzsüz bir akış gibi sunsa da sürecin dinamikleri çok daha karmaşıktır. Crum, Sabel ve Zeitlin'in deneyselci yönetim kuramına (*experimentalist governance*) dayanarak düzenleyici rejimler arasındaki ilişkilerin karşılıklı etkileşime dayandığını vurgulamaktadır.⁸⁰ Bu yaklaşıma göre Avrupa Birliği kural koyucu mutlak bir tekel olmak zorunda değildir ve küresel uyum süreçleri sanıldığından çok daha çift yönlü bir iş birliği zemini barındırmaktadır. Ancak bu etkileşim süreci başka bir yapısal riski gündeme getirmektedir. Almada ve Radu tarafından belirtildiği üzere Yapay Zekâ Tüzüğü'nü evrensel bir şablon olarak küresel pazara sunmak mevcut AB yaklaşımının birçok yapısal körlüğünü de beraberinde ihraç

⁷⁸ Charlotte Siegmann ve Markus Anderljung, *The Brussels effect and artificial intelligence: How EU regulation will impact the global AI market* (Centre for the Governance of AI, 2022), s. 32.

⁷⁹ Anu Bradford, *Digital Empires: The global battle to regulate technology* (New York: Oxford University Press, 2023), s. 329, 371. Bradford, Birliği küresel bir düzenleyici süper güce dönüştüren şeyin büyük iç pazarı, geniş düzenleyici kapasitesi ve katı standart tercihi olduğunu belirtmektedir (s. 329). Teknolojik üretkenlikte ise Birlik, ABD ve Çin'in gerisindedir. Bugünün teknoloji devleri Avrupa'da değil ABD'de kurulmuştur (s. 371).

⁸⁰ Crum, "Brussels effect or experimentalism", s. 5.

etmek anlamına gelmektedir.⁸¹ Merkezin algoritmik yönetimi sınırlamak adına kurduğu yapı kendi içsel çelişkilerini taşıdığı için bu standartların evrenselleşmesi Birliğin küresel meşruiyetini artırmak yerine zayıflatma potansiyeli taşımaktadır. Sonuç olarak dünyaya ihraç edilen bu hukuki şablon kusursuz veya tartışmasız bir koruma kalkını sağlamamaktadır. Aksine Tüzük kendi yasal ve kurumsal boşluklarını kopyalandığı her ülkenin sisteme doğrudan aktararak yeni kriz alanları yaratmaktadır.

Brüksel Etkisinin dünyaya tam olarak ne taşıdığı sorusu çoğu zaman bu etkinin nasıl yayıldığı sorusunun gölgesinde kalmaktadır. Oysa merkezin ihraç ettiği hukuki çerçevenin içeriği yayılma sürecinin kendisinden çok daha belirleyici bir rol oynamaktadır. Avrupa Birliği, Tüzük'ü "Avrupa değerleri" üzerine inşa edilmiş özgün bir yapı olarak sunmaktadır. Birlik bu düzenlemeyi Çin'in devlet güdümlü sisteminden ve Amerika Birleşik Devletleri'nin denetimsiz serbest piyasa modelinden tamamen ayrı bir konuma yerleştirmektedir.⁸² Ne var ki kurgulanan bu imajın altında yatan asıl mimari temel hakları değil doğrudan doğruya pazarın kesintisiz işleyişini önceleyen bir ürün güvenliği rejimidir. Mei ve Sag'ın hak söyleminin meşrulaştırıcı işlevine ilişkin saptaması bu noktada Smuha ve Yeung'un yapısal eleştirisiyle birleşmektedir. Dünyaya ihraç edilen "güvenilirlik" kavramı hem hukuki bir koruma vaadi sunmakta hem de düzenlemenin pazar merkezli kurgusunu gizleyen ideolojik bir örtü işlevi görmektedir. Bu temel ayrımın fark edilmesi Türkiye gibi yarı-çevre ülkeleri açısından hayati bir önem taşımaktadır. Çünkü Avrupa'dan devralınan "güvenilir yapay zekâ" söylemi yüzeyde güçlü bir insan hakları retoriği barındırırken derinde bu retorik perdediği pazar öncelikli kurumsal tercihi de ülkenin kendi yasal altyapısına doğrudan aktarmaktadır. Özneyi değil tüketiciyi merkeze alan bu çerçevenin kurumsal kapasitenin incelendiği bir bağlamda uygulanması hak kayıplarını derinleştiren yapısal bir risk oluşturmaktadır.

Merkezin piyasa odaklı bu temel tercihinin değerler söylemiyle perdeleyen "güvenilir yapay zekâ" markası sıradan bir rastlantı olmaktan ziyade son derece belirgin bir politika seçresinin ürünü niteliği taşımaktadır. Avrupa Birliğinin güvenilir yapay zekâyı önceleyerek küresel yönetim söylemini erkenden şekillendirme stratejisiyle elde ettiği bu hegemonik konumun kökenleri 2017 yılındaki ilk robotik ve etik girişimlerine kadar uzanmaktadır.⁸³ Bu süreç Birlik tarafından temel Avrupa değerleri üzerine inşa edilen kurumsal bir sürekliliği yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu tarihsel arka plan aynı anda iki farklı işlevi yerine getirmektedir. Bu kurgu bir yandan kıtanın kendi içindeki normatif geleneğini temsil ederken

⁸¹ Almada ve Radu, "Brussels side-effect", s. 647.

⁸² Smuha ve Yeung, "European Union's AI Act", s. 230.

⁸³ Charlotte Stix, "The ghost of AI governance past, present, and future: AI governance in the European Union," *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd. (Oxford: Oxford University Press, 2024), s. 937-938; Mark Dempsey, Keegan McBride, Meeri Haataja ve Joanna J. Bryson, "Transnational digital governance and its impact on artificial intelligence," *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd. (Oxford: Oxford University Press, 2024), s. 253.

diğer yandan özneyi değil pazarı merkeze alan asimetrik düzeni meşrulaştıran stratejik bir örtü sağlamaktadır. Sonuç olarak merkezden ihraç edilen bu güvenilirlik kavramı yarı-çevre ülkelerine tartışılmaz ve evrensel bir kategori olarak aktarılmaktadır. Oysa bu normun kendisi evrensel bir mutlaklığı değil merkezin kendi kurumsal tarihine ve pazar çıkarlarına sıkı sıkıya bağlı olumsal bir kurguyu ifade etmektedir.

Brüksel Etkisinin sahip olduğu ikili doğa küresel norm aktarımında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu olgu bir yandan net bir ampirik gerçekliğe işaret etmektedir. Çünkü Avrupa Birliği algoritmik riski tamamen yönetilebilir bir nesne olarak kurgulamakta ve inşa ettiği bu düzenleyici yapıyı kendi hukuki sınırlarının ötesine taşımaktadır. Ne var ki söz konusu sınır ötesi aktarım ne bütünüyle kapsayıcı bir nitelik taşımakta ne de salt tek yönlü bir dayatma olarak işlemektedir. Ortaya çıkan bu ikili doğanın yapısal sonuçları yarı-çevre konumundaki aktörler üzerinde çok daha net bir biçimde belirginleşmektedir. Crum tarafından da vurgulanan çift yönlü ve iş birliğine dayalı ögeler Türkiye’ye belirli bir stratejik hareket alanı bırakmaktadır. Bu durum ülkeyi standardı eşit biçimde koyan bir kurucu ortak yapmadığı gibibüsbütün edilgen bir alıcı konumuna da indirgememektedir. Türkiye yasal ve kavramsal kategorileri doğrudan tevarüs ederken bu kategorilerin asıl içeriğinin farklı bir merkezde belirlendiği son derece asimetrik bir konumda yer almaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin güncel yapay zekâ düzenleme süreci merkez ve yarı-çevre ilişkileriyle birlikte bunlara bağlı yapısal dinamiklerin en açık biçimde somutlaştığı temel mecralardan birini oluşturmaktadır.

B. Türkiye’nin Yapay Zekâ Düzenleme Süreci (2024-2026)

Türkiye’de yapay zekânın düzenlenmesine yönelik adımların ağırlık merkezini yasama organından ziyade yürütme erki oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanlığına bağlı Dijital Dönüşüm Ofisi tarafından hazırlanan ve 2024-2025 Eylem Planı ile güncellenen Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi yasal çerçevenin temeline parlamento müzakeresi yerine tümüyle idari bir aklı yerleştirmektedir. İlgili eylem planı sosyoekonomik uyumu hızlandıracak hukuki düzenlemeleri stratejik bir öncelik olarak tanımlamaktadır.⁸⁴ Böylece ulusal yapay zekâ politikasının asıl çerçevesini bir yasama metninden çok Ofisin eşgüdümünde yürütülen bu idari strateji belgesi çizmektedir. Sürecin kurumsal aktörü olan Dijital Dönüşüm Ofisinin devlette üstlendiği bu yeni rol Tamer ve Övgün’ün incelemesinde yapısal bir dönüşümün yansıması olarak ele alınmaktadır. Yazarlar, Ofisi devletin doğrudan üreten bir aktör olmaktan çıkıp piyasa aktörlerini “yapabilir kılan” ve süreçleri eşgüdümleyen bir konuma çekildiği “yeni sağ” yönetim anlayışının kurumsal bir örneği şeklinde okumaktadır.⁸⁵ Ortaya konan bu sosyolojik tespit Türkiye’nin yapay zekâ alanını neden meclis çatısı altındaki demokratik bir tartışmadan çok idari bir eşgüdüm projesi olarak kurguladığını net

⁸⁴ Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, *Ulusal yapay zekâ stratejisi 2024-2025 eylem planı* (T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2024).

⁸⁵ Tamer ve Övgün, “Dijital Dönüşüm Ofisi”, s. 775.

biçimde açıklamaktadır. Sonuç itibarıyla düzenleyici iradenin temel dayanağı parlamenter müzakere mekanizmalarından ziyade idarenin sahip olduğu varsayılan teknik kapasite üzerine inşa edilmektedir.

Yasama organının sürece katılımı mevcut idari ağırlığı dengelemek yerine bu asimetriyi yalnızca pekiştirmektedir. Meclis çeşitli komisyonlar ve kanun teklifleri üretmekte ancak bağlayıcı bir denetim merciini kurmaktan kaçınmaktadır. Asıl yapısal örüntü tam olarak bu eylemsel seçicilikte belirginleşmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde kurulan Yapay Zekâ Araştırma Komisyonu, Başkanı Fatih Dönmez'in ifadesiyle bir yasama sorumluluğu iddiası taşısa da ortaya çıkan somut çıktı bağlayıcı bir yasa değil yalnızca bir rapor niteliği taşımaktadır.⁸⁶ 8 Mayıs 2025 tarihinde düzenlenen "Veriden Karara Ulusal Yapay Zeka Zirvesi" kapsamında komisyonun çalışmaları yasalaşacak bir metin olarak değil ülkenin teknolojiyle kurduğu ilişkiyi tarif eden genel bir çerçeve olarak sunulmuştur.⁸⁷ TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş'un komisyonun kalıcı bir yapıya dönüştürülmesini önermesi de sürecin henüz hukuki bir kurumsallaşma arayışında olduğunu doğrulamaktadır.⁸⁸ Meclise sunulan kanun teklifleri de benzer bir eşiğin gerisinde kalmaktadır. Kasım 2025 tarihinde Meclise sunulan ve yapay zekâ ile üretilen içeriğin etiketlenmesini, derin sahte içeriğin belirli bir sürede kaldırılmasını ve buna bağlı ceza hükümlerini içeren kanun teklifi komisyona havale edilerek beklemeye alınmıştır.⁸⁹ Bu tabloda devlet idaresi hukuki düzenlemeyi bilinçli bir biçimde ertelerken teknolojik altyapı inşasını ön plana almaktadır. Örneğin Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, müşteri kurumu Cumhurbaşkanlığı Siber Güvenlik Başkanlığı olan bir Kamu Yapay Zekâ Ekosistemi çağrısı başlatmıştır. Kurum bu çağrının amacını "kamu kurum ve kuruluşlarının tanımlanan/tanımlanacak ihtiyaçlarına yönelik yapay zekâ (YZ) temelli çözümler geliştirilmesi" ve "ekosistem oluşturulmasına öncülük" edilmesi şeklinde tanımlamaktadır.⁹⁰ Ortaya çıkan pratik tablo bağlayıcı yasal düzenlemelerden çok daha önce merkezî üretim kapasitesinin kurulduğunu kanıtlamaktadır. Tüm bu kurumsal hareketliliğe rağmen yapay zekâ alanına özgü bağımsız bir düzenleyici ve denetleyici kurum hâlen bulunmamaktadır. Baydemir'in idare hukuku zemininde yürüttüğü incelemede açıkça belirttiği üzere "ihtiyaç duyulan kurumsallaşma henüz tamamlanmamıştır" ve dağınık görevler üstlenen mevcut birimler bütüncül bir denetim merciinin yerini kesinlikle tutmamaktadır.⁹¹ Devletin strateji belgeleri, araştırma komisyonları ve teknoloji çağrıları üretebilirken bağlayıcı denetimi sağ-

⁸⁶ Anadolu Ajansı, "TBMM'de 'Veriden Karara Ulusal Yapay Zeka Zirvesi' başladı," 8 Mayıs 2025.

⁸⁷ Anadolu Ajansı, "TBMM'de 'Veriden Karara Ulusal Yapay Zeka Zirvesi' başladı".

⁸⁸ Anadolu Ajansı, "Kurtulmuş: Yapay Zeka Araştırma Komisyonunun kalıcı hale dönüştürülmesi mümkün," 8 Mayıs 2025.

⁸⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına ilişkin kanun teklifi (Esas No. 2/3358)* (2025).

⁹⁰ TÜBİTAK, *Kamu yapay zekâ ekosistemi 2026 çağrısı (Çağrı No. 1007-SGB-2026-01)* (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, 2026).

⁹¹ Baydemir, "Düzenleyici ve denetleyici kurum ihtiyacı", s. 872.

layacak mercii kurmayı sonraki süreçlere bırakması küresel düzeydeki düzenleyici asimetriyi Türkiye'nin kendi iç dinamikleri üzerinden doğrulamaktadır. Diğer yandan, Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi ise ister yeni kurulsun ister mevcut bir organ görevlendirilsin, denetimi yürütecek kurumun bağımsız ve tarafsız işlemlerini, yeterli yetki ve kaynakla donatılmasını şart koşmaktadır.⁹² Türkiye'nin bu noktadaki tutumunu belirleyen, bir kapasite veya ölçek sorunu değil, denetim yetkisinin devlet mekanizması içindeki konumlandırılış biçimidir. Denetim görevi Türkiye'de bağımsız ve tek bir kuruma devredilmemekte, mevcut idari birimler arasında paylaştırılmaktadır. Merkezin ve emsallerinin inşa ettiği bağımsız denetim mimarisi Türkiye'de henüz kurumsal bir karşılık bulamamakta ve benimsenen bu idari yaklaşım, bağlayıcı bir denetim mekanizmasından ziyade yalnızca biçimsel bir uyumu güvence altına almaktadır.⁹³

Türkiye'de, yapay zekâ düzenlemesi tartışılırken başvuru referans, AB Yapay Zekâ Tüzüğü'dür. Örneğin Kolcuoğlu, Tüzük'ün *düzenleyici kum havuzu*⁹⁴ mekanizmasını Türk şirketlerinin yararlanması gereken bir fırsat olarak sunmaktadır.⁹⁵ Türkçe akademik yazın konuyu büyük ölçüde Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri modelleriyle karşılaştırarak kurmakta, Türkiye'de yapay zekâyâ özgü bütüncül bir yasal düzenlemenin henüz bulunmadığını saptayarak buna çözüm olarak yapay zekâyâ özgü bir denetim kurumunun kurulmasını önermektedir.⁹⁶ Türkiye'nin merkezin kategorisine yöneliminin söylemsel bir eğilimden ibaret olmadığı, veri koruma alanında görülmektedir. 2016'da yürürlüğe giren 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, Avrupa'nın veri koruma rejimini, önce Avrupa Konseyinin 108 sayılı Sözleşmesi ardından Birliğin yönergesi ekseninde Türk hukukuna aktarmış, 2024 değişiklikleriyle de Genel Veri Koruma Tüzüğü'ne daha çok yaklaştırmıştır.⁹⁷ Bu örnek, Türkiye'nin Brüksel'in kategorisine hukuken bağlanabildiğini, yani *de jure* bir Brüksel Etkisinin bu alanda gerçekleştiğini göstermektedir. Dolayısıyla yapay zekâdaki tutum tek-biçimli bir erteleme değil, alana göre değişen seçici bir bağlanmadır, çünkü Türkiye veri korumada bağlandığı kategoriyi yapay zekâda henüz bağlayıcı kılmamıştır.

Söz konusu ödünç alma pratiği yalnızca kategorilerle sınırlı kalmamaktadır. 24 Haziran 2024'te Meclise sunulan Yapay Zekâ Kanunu Teklifi, yasaklı uygulamalar için otuz beş

⁹² Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law [Yapay Zekâ, İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü Çerçeve Sözleşmesi], CETS No. 225, m. 26.

⁹³ Baydemir, "Düzenleyici ve denetleyici kurum ihtiyacı", s. 872, 878-879.

⁹⁴ Düzenleyici kum havuzu (*regulatory sandbox*), yenilikçi yapay zekâ sistemlerinin piyasaya sürülmeden önce yetkili otoritenin gözetimi ve rehberliğinde, sınırlı bir süre boyunca geliştirilip test edilmesine olanak tanıyan denetimli bir ortamdır. Mekanizma, Tüzük yükümlülüklerinden muafiyet değil düzenleyici rehberlik ve hukuki öngörülebilirlik sağlar. Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 57-58; bk. Karadeniz, "Avrupa Birliği Yapay Zekâ Kanunu", s. 317-318.

⁹⁵ Kolcuoğlu, "Düzenleyici kum havuzu".

⁹⁶ Yamak, "Güncel düzenleme çalışmaları", s. 61-63; Kolcuoğlu, "AB-ABD perspektif farkı".

⁹⁷ *Kişisel Verilerin Korunması Kanunu*, 6698 sayılı Kanun, Resmi Gazete, 7 Nisan 2016, S. 29677.

milyon lira veya yıllık cironun yüzde yedisine, yükümlülük ihlalleri için ise on beş milyon lira veya cironun yüzde üçüne varan kademeli para cezaları öngörmüştür.⁹⁸ Ancak teklifte yaptırımı hangi idari mercinin uygulayacağı bütünüyle tanımsız bırakılmıştır.⁹⁹ Belirlenen bu eşikler tesadüfi değildir. Nitekim Tüzük'ün 99. maddesi de aynı iki ihlal için otuz beş milyon avro veya cironun yüzde yedisini, on beş milyon avro veya cironun yüzde üçünü öngörmektedir.¹⁰⁰ Dolayısıyla devşirilen unsur yalnızca riskin tasnifi değil, onu yaptırıma dönüştürme ve somutlaştırma biçimidir. Bu örnekte para birimi değişmesine rağmen düzenleyici mimari olduğu gibi korunmuştur.

Üretmek ile bağlanmak arasındaki bu mesafe, sürecin en belirleyici özelliğini açığa çıkarmaktadır. Türkiye stratejiler, komisyonlar ve ekosistem çağrıları üretmeyi sürdürürken yapay zekâ alanında bağlayıcı bir adım henüz atmamıştır. Bu bağlayıcı adımların en somut biçimlerinden biri, yapay zekâ için kritik olan veriyi ulusal sınırlar içinde tutmaya yönelik veri yerelleştirmesi olacaktır. Han bunu, ağ algısı (*network perception*) ve güvenliğin dışsallaşması (*security externality*) hesaplarına dayanan, “siyasi amaçlara hizmet etmek üzere devletlerce kullanılan ekonomik bir araç” olarak incelemekte ve bunun Endonezya örneğinde nasıl bir egemenlik kurma girişimine dönüştüğünü de göstermektedir.¹⁰¹ Türkiye'nin böyle bir adımı ertelemesi, veri altyapısı üzerindeki denetimi de askıda bırakmaktadır. Aynı erteleme uluslararası düzeyde de sürmektedir. Avrupa Konseyi 5 Eylül 2024'te Yapay Zekâ, İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü Çerçeve Sözleşmesi'ni imzaya açmıştır.¹⁰² Türkiye ise, Avrupa Konseyi üyesi olarak Sözleşme'nin hazırlık sürecinde yer almasına rağmen çerçeveyi henüz imzalamamıştır.¹⁰³ Diğer yandan, Türkiye'nin karşısında, içeriği başka yerde belirlenen ve merkezin kendisinin bile ancak 2026'da onaylayabildiği bir düzenleme rejimi durmaktadır. Bu tutum, böyle bir rejimi erkenden benimsemekten kaçınan bir bekleyiş olarak okunabilir. Bu tablo, Türkiye'nin küresel düzenleme rejimindeki konumunun daha yakından çözümlenmesini gerektirmektedir.

C. Kategoriyi Devralmak ve Dönüştürmek: Belgeler Düzeyinde Brüksel Etkisi ve Sapma

Türkiye'nin düzenleme dilinin merkeze ne kadar borçlandığı Tüzük'ün yerel tartışmalardaki ağırlığından anlaşılabilir. Bu kapsamda bir kategorinin fiilen devralındığını kanıtlamak, resmî belgelerdeki izlerin doğrudan kaynak metinle yan yana okunmasını gerek-

⁹⁸ Baydemir, “Düzenleyici ve denetleyici kurum ihtiyacı”, s. 881.

⁹⁹ Baydemir, “Düzenleyici ve denetleyici kurum ihtiyacı”, s. 881-882.

¹⁰⁰ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 99.

¹⁰¹ Sanghyun Han, “Data and statecraft: Why and how states localize data,” *Business and Politics* c. 26, S. 2 (2024): 263.

¹⁰² Council of Europe Framework Convention (CETS No. 225); Council of Europe, Chart of signatures and ratifications of Treaty 225 (2026).

¹⁰³ Council of Europe, Chart of signatures and ratifications.

tirmektedir. Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi'nin 2024-2025 Eylem Planı, merkezin sözcük dağarcığını neredeyse birebir devralmaktadır. Plan, "Güvenilir YZ'nin denetimi için gereken araçlar"ın geliştirilmesini ayrı bir eylem kalemi olarak belirlemekte¹⁰⁴ ve "YZ ürünlerinin risk odaklı değerlendirilmesine imkân tanıyan" bir "YZ Risk Yönetimi Sistemi" belgelendirmesi öngörmektedir.¹⁰⁵ Buradaki "güvenilir yapay zekâ" ve "risk temelli değerlendirme" ifadeleri, Tüzük'ün kurucu iki kavramının doğrudan karşılığıdır. Kişisel Verileri Koruma Kurumu bu baği daha da açık kurmaktadır. Kurum 2025 tarihli yapay zekâ bülteninde 6698 sayılı Kanun'un 11/g maddesindeki "münhasıran otomatik" analize itiraz hakkını Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün 22. maddesindeki yalnızca otomatik işlemeye dayalı karara tabi olmama hakkıyla eşleştirmekte, aynı tartışma içinde Tüzük'ün 86. maddesindeki uygulayıcıdan açıklama alma hakkını da algoritmik karar rejiminin bir parçası olarak ele almaktadır.¹⁰⁶

Yasal düzenlemeyi devralma süreci, salt bir aktarma işleminden ibaret değildir. Tüzük incelendiğinde, ödünç alınan bu kavramların kaynağında neye bağlandığı açıkça görülmektedir. Madde 86, yüksek riskli bir sistemin çıktısına dayanan karardan etkilenen kişiye, sistemin karardaki rolüne dair "açık ve anlamlı açıklamalar" edinme hakkı¹⁰⁷ tanırken; Madde 85 aynı kişiye piyasa gözetim otoritesine şikâyetle bulunma¹⁰⁸ yolunu açmaktadır. Madde 13 ise güvenilirliği yalnızca sonuca değil işleyişe de bağlayarak, yüksek riskli bir sistemin uygulayıcı tarafından yorumlanıp yerinde kullanılabilmesine yetecek ölçüde şeffaf tasarlanmasını ve anlaşılır bir kullanım kılavuzuyla sunulmasını şart koşmaktadır.¹⁰⁹ Dolayısıyla merkezde "güvenilir" ve "risk temelli" yapay zekâ, daha önce makalede yaptığımız tartışmaların işaret ettiği sınırlar dâhilinde, doğrudan bireysel bir hakka ve onu mümkün kılacak bir gözetim merciine dayanmaktadır. Oysa Eylem Planı'nda aynı kavramlar hukuki zemininden koparılarak bürokratik bir standardizasyon görevine dönüşmekte; Dijital Dönüşüm Ofisi eşgüdümünde Türk Standardları Enstitüsü ile TÜBİTAK eliyle yürütülen bir belgelendirme hattına hapsedilmektedir. Plan'ın altıncı eksen bu idari dizilimi somutlaştırarak, Türk Standardları Enstitüsü sorumluluğunda bir "Güvenilir Yapay Zekâ Damgası" oluşturulmasını öngörmektedir.¹¹⁰ Ancak bu damga ne bir açıklama hakkına, ne bir şikâyet merciine, ne de uygulayıcıya dönük bir şeffaflık ödevine bağlanmaktadır. Kategori tam da bu noktada anlam değiştirmektedir: Tüzük'te en azından biçimsel olarak bir hakka ve gözetim merciine bağlanan "güvenilir YZ", Türkiye'de sanayi ve kalkınma odaklı bir araca evrilmektedir.

¹⁰⁴ Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, *Ulusal yapay zekâ stratejisi 2024-2025*.

¹⁰⁵ Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, *Ulusal yapay zekâ stratejisi 2024-2025*.

¹⁰⁶ Kişisel Verileri Koruma Kurumu, *KVKK bülteni, Sayı 8: Yapay zekâ* (Kişisel Verileri Koruma Kurumu, 2025), s. 10-11.

¹⁰⁷ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 86.

¹⁰⁸ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 85.

¹⁰⁹ Yapay Zekâ Tüzüğü, m. 13.

¹¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, *Ulusal yapay zekâ stratejisi 2024-2025*.

Bu işlev kayması, hakkın öznesi olan bireyin konumunu da etkilemektedir. Tüzük'ün 86. maddesinin kurduğu özne, alınan kararda sistemin rolüne dair açıklama talep edebilen bir öznedir. Türkiye'deki en yakın karşılık olan 6698 sayılı Kanun'un 11/g maddesi ise bu itiraz imkânını yalnızca “münhasıran otomatik” analize dayanan sonuçlarla sınırlandırmaktadır.¹¹¹ Bu, esasen yapay zekâ çağından önceki bir veri koruma hakkıdır. Bu hak yapay zekâ ile ilgili alana ancak yorum yoluyla genişletilmektedir. Birey, ödünç alınan hukuki sözcük dağarcığında bir “özne” olarak yer alsa da; gerçekte ne açıklama hakkının kapsamına girmekte ne de bu hakkı işletebileceği bir gözetim mercii bulunmaktadır. Nitekim daha önce ele alınan araç kiralama “kara liste” örneğinde olduğu gibi itiraz hakkının fiilen kullanılamaması, bu yokluğun soyut bir teorinin ötesinde yaşanan bir gerçeklik olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin bağlayıcı aracı kurmaması salt bir kapasite eksikliği veya bürokratik bir atalet değil, devletin bir aktör olarak başvurduğu bilinçli bir stratejik esneklik olarak okunabilir. Baydemir'in işaret ettiği kurumsallaşma eksikliği¹¹² bu okumayı destekler niteliktedir. Sunulan bu çerçeveye yarı-çevre tezini yanırlayan bir argüman olmaktan ziyade bizzat bu tezin pratik işleyişini göstermektedir. Devlet bir karar alıcı olarak hukuki metinleri ve sözcük dağarcığını kendi sistemine aktarabilmektedir. Ancak bu hukuki altyapıyı işletecek ve denetleyecek kurumsal mercileri inşa etmeyi bilinçli olarak erteleyebilmektedir. O hâlde ortadaki kapasite eksikliği tesadüfi bir kurumsal yetersizlik değildir. Aksine bu durum devletin hangi kapasiteyi geliştirip hangisini atıl bırakacağına karar verdiği yapısal bir tercihtir. Kural koyma ve hukuki kategori üretme kapasitesi işletilirken öznenin hakkını güvence altına alacak idari kapasite kasıtlı olarak zayıf bırakılmaktadır. Resmî belgeler üzerinden yapılan bu analiz çalışmanın sosyolojik eksenini de netleştirmektedir. Temel problematiğimiz hukukun toplum üzerindeki genel ve soyut etkileri değildir. Asıl odak noktası dışarıdan ithal edilen ve ödünç alınan bu hukuki kategorinin içeride üstlendiği toplumsal işlevdir. Bu ithal kategori sanayi ve standardizasyon kurumları gibi aktörleri hukuken yetkilendirip güçlendirmektedir. Buna karşılık alınan kararların doğrudan etkilediği asıl özneleri başvurabilecekleri bir koruma mercisinden yoksun bırakmaktadır. Kapasitenin ve sisteme maruz kalma hâlinin bu asimetrik yeniden dağılımı çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yarı-çevre kavramı merkeze alınarak incelenmektedir.

D. Çerçeve Sözleşme: Antlaşma Yoluyla Yayılma ve Bağlanma Asimetrisi

Buraya kadar izlenen yayılma süreci pazar üzerinden yürütüldü. Ancak Avrupa Birliği'nin elinde kendi normlarını küresel çapta etkin kılmak için ikinci bir kanal daha bulunmaktadır. Avrupa Konseyinin Vilnius'ta imzaya açtığı Çerçeve Sözleşme aynı risk dilini bu

¹¹¹ Kişisel Verileri Koruma Kurumu, *KVKK bülteni*, Sayı 8, s. 10.

¹¹² Baydemir, “Düzenleyici ve denetleyici kurum ihtiyacı”, s. 872.

kez antlaşma yoluyla dolaşıma sokmaktadır. Bu metin Konsey üyesi devletlerin ve Avrupa Birliğinin yanı sıra Arjantin, Avustralya, Kanada, Kosta Rika, Vatikan, İsrail, Japonya, Meksika, Peru, Amerika Birleşik Devletleri ve Uruguay'ın da katıldığı bir müzakerenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹¹³

Avrupa Birliği Tüzüğü piyasayı ve teknoloji şirketlerini doğrudan hedef almaktadır. Bu tüzük yapay zekâ sağlayıcılarını katı ve tek tip kurallara bağlamaktadır. Böylece özel sektörün faaliyetlerini yasal bir zorunluluk altına sokmaktadır. Buna karşılık Avrupa Konseyi Sözleşmesi özel sektörün tümünü doğrudan bağlamaktan kaçınmaktadır. Sözleşme, kamu otoritelerini ve onlar adına hareket eden özel aktörleri doğrudan kapsamaktadır. Bunun dışında kalan özel şirketler için doğrudan bağlayıcı bir çerçeve çizmemektedir. Üçüncü madde metni kamu otoritelerinin ve onlar adına hareket eden özel aktörlerin faaliyetleri gözetilerek hazırlanmıştır. Bunun dışında kalan özel aktörler için ise her Taraf yükümlülüğü nasıl yerine getireceğini imza ya da onay anında sunacağı bir beyanla kendisi belirlemektedir. Taraf ülke Sözleşme'nin ilkelerini ilgili aktörlere uygulayabilmeyi veya "uygun başka tedbirler" almayı¹¹⁴ seçebilmektedir. Millî güvenlik alanında Sözleşme'yi uygulama zorunluluğu bulunmazken, millî savunma ise kapsamın tümüyle dışında bırakılmaktadır.¹¹⁵ On altıncı maddenin öngördüğü risk yönetiminin de "kademeli ve farklılaştırılmış" olması zorunlu tutulmaktadır.¹¹⁶ Fakat bu kademelendirmenin içeriğini Taraf ülke kendisi doldurmaktadır. Tüzük metninin sağlayıcıyı doğrudan ve tek tip yükümlü kıldığı yerde Sözleşme bir beyan usulüne çekilmektedir. Bağlayıcı bir uluslararası araç görünümü altında asıl yükümlülük yeniden dağıtılmaktadır.

Sözleşme'ye bağlanma süreçlerindeki farklılıklar hukuki yükümlülüklerin bu eşitsiz dağılımını daha da keskinleştirmektedir. 2026 Mayıs ayı itibarıyla Sözleşme'nin altında 19 devletin ve Avrupa Birliğinin imzası yer almaktadır. Metni kendi iç hukukunda resmî olarak onaylayan tek taraf Avrupa Birliği olarak öne çıkmaktadır. Bu resmî onay süreci 15 Mayıs 2026 tarihinde gerçekleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ile Birleşik Krallık, Japonya, Kanada ve İsrail metne sadece imza atmışlardır. Ancak bu devletler Sözleşme'yi kendi parlamentolarında onaylamaktan kaçınmaktadırlar. Sözleşme resmî yürürlük için gereken beş onay şartına ulaşamadığı için fiili olarak uygulanmamaktadır.¹¹⁷ Bu tablo sonucunda uluslararası aktörlerin benimsediği üç farklı bağlanma stratejisi ortaya çıkmaktadır. Birinci stratejide Avrupa Birliği küresel normu bizzat üretmektedir. Aynı zamanda hukuki onayı

¹¹³ Council of Europe, Explanatory Report to the Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225) (Vilnius, 5 Eylül 2024), par. 3.

¹¹⁴ Council of Europe Framework Convention (CETS No. 225), m. 3/1.

¹¹⁵ Council of Europe Framework Convention (CETS No. 225), m. 3/2 ve m. 3/4.

¹¹⁶ Council of Europe Framework Convention (CETS No. 225), m. 16/2.

¹¹⁷ Council of Europe, Chart of signatures and ratifications.

vererek kendi kurumlarını doğrudan bu norma bağlamaktadır. İkinci stratejiyi Amerika Birleşik Devletleri temsil etmektedir. Bu ülke Sözleşme'ye sadece imza atarak uluslararası alanda inşa edilen hukuki meşruiyetten pay almaktadır. Ancak metni resmî olarak onaylamamaktadır. Böylece kendi içindeki esnek piyasa modelini bağlayıcı kurallardan ve yasal denetimlerden uzak tutmaktadır. Üçüncü stratejiyi uygulayan Türkiye bu iki adımı da atmamaktadır. Türkiye merkezin ürettiği risk dilini resmî düzenlemeler düzeyinde devralmaktadır. Fakat ne pazar kanalı üzerinden ne de uluslararası antlaşma kanalı üzerinden somut bir hukuki yükümlülük üstlenmemektedir.

E. Türkiye'nin Yarı-Çevresel Konumu ve Çelişkileri

Veri sömürgeciliği klasik sömürgeci tahakküm biçimlerinin basit bir tarihsel tekrarını oluşturmamaktadır. Bu kavram tamamen yeni bir mülksüzleştirme ve el koyma rejimini temsil etmektedir. Tarihsel sömürgelerin siyasi olarak tasfiye edilmesi merkez ülkelerin dayattığı asimetrik sömürü mantığını ortadan kaldırmamaktadır. Küresel sistemin bu yeni aşamasında yağmalanan temel kaynak doğrudan insan deneyiminden koparılan verinin kendisine dönüşmektedir. Bireyin denetimi dışına çıkarılan bu veri küresel teknoloji tekellerinin kâr döngülerini besleyen yepyeni bir hammadde işlevi görmektedir.¹¹⁸ Bu el koyma sürecinin en somut ve doğrudan hâli Afrika kıtasında gözlemlenmektedir. Batılı teknoloji tekellerinin Afrika'daki dijital altyapıyı olduğu gibi kendi denetimleri altına alması doğrudan işleyen bir veri sömürgeciliğini kanıtlamaktadır.¹¹⁹ Ancak küresel düzeyde işleyen bu tahakküm şeması Türkiye bağlamına taşındığında mekanik bir sömürge özdeşliği yaratmamaktadır. Tarihsel olarak merkez ülkeler karşısında kendi teknolojik otonomisini inşa etmeye çabalayan Türkiye bu doğrudan sömürgeci ilişkinin bir nesnesi konumunda bulunmamaktadır. Türkiye'nin maruz kaldığı yapısal kriz salt teknolojik bir gecikmişlik üzerinden tanımlanamamaktadır. Yarı-çevre konumundaki bir aktör için asıl açmaz üretim kapasitesinin yetersizliğinden ziyade çok daha derin bir yapısal bağımlılık biçimini açığa çıkarmaktadır. Bu tablodaki temel boyunduruk mekanizması bizzat üretilen veya dışarıdan devralınan teknolojiyi merkez ülkelerin dayattığı hukuki ve kavramsal çerçevelere göre biçimlendirme zorunluluğunda yatmaktadır. Özgün bir teknoloji üretilse dahi bu teknolojinin standartları, risk kategorileri ve sınırları yine küresel merkezin diliyle belirlenmektedir. Üstelik bu yapısal kuşatma sadece soyut bir algoritmik veri akışından ibaret kalmamaktadır. Çağdaş yapay zekâ sistemleri dünyadaki enerjiyi, yeraltı kaynaklarını, ucuz insan emeğini ve devasa ölçekli veriyi eş zamanlı olarak yutan geniş çaplı bir "çıkarmacı endüstri" (*extractive industry*) olarak işlemektedir.¹²⁰ Bu bakımdan merkezin kategorilerini devralmak bizzat bu devasa sömürü ağının maddi kurallarına da tabi olmayı beraberinde getirmektedir.

¹¹⁸ Couldry ve Mejias, *Costs of connection*, s. 5.

¹¹⁹ Birhane, "Algorithmic colonization of Africa", s. 392-393.

¹²⁰ Crawford, *Atlas of AI*, s. 15. Çıkarmacı endüstri (*extractive industry*), madencilik ve petrol gibi doğal kaynakları bulunduğu yerden çıkarıp metalaştıran sektörleri nitelemektedir. Crawford kavramın kapsamını, yapay zekânın da enerji, mineral, emek ve veriyi aynı mantıkla tükettiğini göstermek için genişletmektedir.

Bu dağınık görünümüleri birbirine bağlayan unsur tek tek teknolojilerin kendisinden ziyade onların ardında işleyen sınıflandırıcı akıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkez ile onun kategorilerine bağımlı çevre arasındaki ilişkiyi bugüne taşıyan bu mantık tarihsel sömürgeci geçmişi yepyeni bir bağımlılık çizgisinde sürdürmeye çalışır.¹²¹ Bu bağımlılık çizgisinin kökeninde sömürgeciliğin biçimsel olarak sona ermesiyle ortadan kalkmayan ve modern dünya düzeninin sınıflandırıcı aklına yerleşen özgül bir iktidar biçimi yer almaktadır. Bu yapı kavramsal olarak iktidarın kolonyalitesi (coloniality of power) şeklinde adlandırılmaktadır.¹²² Üretilen bu yapısal kategoriler çevreye yalnızca dışarıdan kaba bir zorlamayla dayatılmamaktadır. Çevre aktörleri bu kategorileri çoğu zaman kendi kurumsal mekanizmalarıyla bizzat benimsemektedir. Dolayısıyla buradaki yapısal bağımlılık salt dışsal bir baskının değil aynı zamanda içsel bir kabullenişin de ürünü olarak işlemektedir. Mignolo'nun tespitiyle hegemonik sistem tarafından içerilme durumu karşılıklı haklardan ziyade merkezdeki ülkelerin tek yönlü bir yol olarak işletmeye çalıştığı bir bağımlılık ilişkisine işaret etmektedir.¹²³ Sisteme dâhil etmenin ölçütünü bizzat belirleyen merkez konum bilgiyi ve karar yetkisini tamamen kendi tekelinde tutmaya çalışmaktadır. Türkiye risk temelli hukuki çerçeveyi kendi sistemine aktarırken sadece yasal bir metni değil bu kategorilerle birlikte onları üreten sınıflandırıcı aklı da devralma riskini üstlenmektedir. Yarı-çevrenin bu asimetrik düzendeki işlevi bu devir işlemiyle birlikte son derece net bir biçimde görünür olmaktadır. Çünkü küresel altyapıyı ve yasal gündemi üreten asıl güç büyük ölçüde merkez ülkelerden oluşmaktadır. Bu denklemde yarı-çevreye biçilen yegâne rol merkezin ürettiği hazır kategorilere uyum sağlamaktan ibaret kalmaktadır.

Bütün bunlara rağmen Türkiye tamamen edilgen bir aktör olarak konumlanmamaktadır. Aktörü yarı-çevresel kılan temel nitelik faillik ile bağımlılığı aynı anda kendi içinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Tablonun bir yanında belirgin bir teknolojik üretkenlik kapasitesi durmaktadır. Birhane'nin betimlediği Afrika'nın ağırlıkla teknoloji ithalatına dayandığı düzlemde Türkiye kendi stratejik aygıtını bizzat kurmakta ve sahada fiilen teknoloji üreten bir güç olarak öne çıkmaktadır. Siyasal irade ülkeyi teknoloji tüketicisi olmaktan çıkarıp teknoloji yaratıcısı statüsüne taşımayı ve ileri teknolojinin güvenilir bir üreticisi olarak konumlandırmayı hedeflemektedir.¹²⁴ Öte yanda teknoloji üreten bir güç olma hâli bu yapısal bağımlılığı tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü bizzat üretilen teknolojilerin ve kurumsal biçimlerin içeriği büyük ölçüde yine merkez ülkeler

¹²¹ Shakir Mohamed, Marie-Therese Png ve William Isaac, "Decolonial AI: Decolonial theory as sociotechnical foresight in artificial intelligence," *Philosophy & Technology* c. 33, S. 4 (2020): 664-665.

¹²² Anibal Quijano, "Coloniality of power, Eurocentrism, and Latin America," çev. Michael Ennis, *Nepantla: Views from South* c. 1, S. 3 (2000): 533.

¹²³ Walter D. Mignolo, *The darker side of Western modernity: Global futures, decolonial options* (Durham: Duke University Press, 2011), s. xv.

¹²⁴ Erman Akıllı ve Muhittin Ataman, "Introduction," *Türkiye's technological transformation: From strategy to security* içinde, ed. Erman Akıllı ve Muhittin Ataman (Ankara: SETA Yayınları, 2025), s. 13.

tarafından belirlenmeyi sürdürmektedir. Bu iki yan birbirinin mutlak karşıtı olmaktan ziyade aynı yapısal konumun iki farklı yüzünü temsil etmektedir. İlan edilen ulusal yapay zekâ stratejisi, kamu düzeyinde yapılan ekosistem çağırısı ve inşa edilen yerli sanayi altyapısı Türkiye'nin edilgen bir veri sömürgesi olmadığını açıkça göstermektedir. Yine de teknoloji üreten bir güç olarak sergilenen bu faillik nihayetinde yine merkezin çizdiği kavramsal ve hukuki çerçevenin sınırları içinde kalmaktadır. Yarı-çevre konumunu salt çevre olmaktan ayıran temel unsur doğrudan bu fiili teknoloji üretme kapasitesinde somutlaşmaktadır. Esasen kavramın kökenini aldığı dünya-sistemleri çözümlemesinde yarı-çevre devlet gücünün çevreye kıyasla çok daha geniş bir alana yayıldığı, kendi sanayileşme ve düzenleme hamlelerini yürütebilen özgül bir ara konum olarak tanımlanmaktadır.¹²⁵ Türkiye'nin kurumsal üretkenliği ve doğrudan teknoloji üreten bir güç olma vasfı onu tam da bu eşige, failliğin ve bağımlılığın yapısal olarak kesiştiği o özgül konuma yerleştirmektedir.

Bu yapısal konumun somut bir ilişki ağı olarak nasıl yaşandığını Zygmunt Bauman'ın küreselleşme analizi aydınlatmaktadır. Bauman'ın teorik çerçevesinde işaret edilen asimetri, küresel düzenin temel kavramlarından biri olan "esneklik" olgusunun iki farklı taraf için tamamen zıt anlamlar taşımasında somutlaşmaktadır. Küresel ölçekte seçenek üretme ve karar alma gücüne sahip olan taraf, başka bir ifadeyle merkez konumundaki devletler ve büyük teknoloji aktörleri, kendi manevra özgürlüklerini sonuna kadar korumaktadır. Bu aktörler kendi serbestilerini güvence altına alırken, sistemin yarattığı tüm belirsizliği doğrudan yerele bağlı olanın hanesine yazmaktadır. Bauman'ın kavramsal olarak gösterdiği gibi bu derin asimetri, merkez ile çevre arasındaki karşılıklı öngörülebilirlik farkında kendini dışa vurmaktadır. Küresel hareket serbestisine sahip olan taraf kendi kural ve stratejilerini sürekli değiştirerek kendini tamamen öngörülemez kılabilmektedir. Buna karşılık yerele bağlı olan taraf, küresel sistemde ayakta kalabilmek uğruna kendini merkeze karşı azami ölçüde öngörülebilir kılmak zorunda kalmaktadır.

Bauman'ın işaret ettiği kavramsal paradoks tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü "esnek" sayılabilmek için emeğin fiilen olabildiğince katı bir hâle gelmesi ve hatta seçme veya reddetme özgürlüğünü bütünüyle yitirmesi gerekmektedir.¹²⁶ Emeğin doğasına içkin olan bu teorik paradoks dijital teknolojilerdeki yasal düzenleme ilişkisine taşındığında asimetrinin yapısal niteliği daha da belirginleşmektedir. Merkez ülkeler kendi koydukları kuralları erteleme ve yeniden biçimlendirme serbestisini ellerinde tutmayı sürdürmektedir. Buna karşılık yarı-çevre aktörler küresel pazara erişim sağlayabilmek uğruna kendi düzenleyici aygıtlarını tamamen dışarıdan belirlenen ölçütler etrafında katılaştırmaktadır. Böylece merkeze uyum kapasitesi olarak sunulan bu yasal durum, yarı-çevrenin sahip olduğu bir iç esneklik olmaktan çıkmaktadır. Bu uyumlanma süreci yarı-çevrenin kendi kendini

¹²⁵ Chase-Dunn, *Global formation*, s. 129.

¹²⁶ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme: Toplumsal sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrintı Yayınları, 1999), s. 108-109.

bağlayan ve merkeze karşı şeffaflaştıran bir öngörülebilirlik üretimine dönüşmektedir. Merkez ile yarı-çevre arasındaki yasal düzenleme ilişkisi de hareketlilik tekelinden doğan bu yapısal eşitsizliğin en somut görünümünden birini oluşturmaktadır.

Bu bağımlılık yalnızca üretilen biçimin içeriğinde değil, onu taşıyan altyapıda da sürmektedir. Türkiye'nin düzenlemeyi düşündüğü kategori, merkezin kategorisi olduğu gibi, kamu yapay zekâsını kurduğu altyapı da büyük ölçüde dışarıdandır. Üstelik bu bağımlılık yüzeysel bir tedarik ilişkisinin ötesinde yazılım, donanım ve ağ bağlantısından oluşan mimari katmanların denetimi üzerinden işleyen yapısal bir tahakküm tehlikesine işaret etmektedir.¹²⁷ Haziran 2026'da *Google*'ın, Türkiye'nin kamu yönetiminde yapay zekâ dönüşümünü hızlandırmak üzere bir "Kamu için Yapay Zeka" yol haritası ve iki milyon dolarlık bir destek duyurması, tam da bu noktanın örneklerinden biridir.¹²⁸ Türkiye kendi ulusal ekosistemini kurmaya çalıştığı zeminde, yabancı bir şirket, kamu sektörünün gündemini belirleyen aktörlerden biri olarak belirmektedir. Bradford'un dijital imparatorluklar analizi¹²⁹ göz önüne alındığında bu konum daha da netleşmektedir, çünkü Türkiye düzenleme dilini Avrupa'nın, sınırları daha önce tartışılan hak temelli modelinden alırken kamu yapay zekâsının altyapısını Amerika'nın büyük firmalarından devralmaktadır.

Böylece Türkiye yerel bir düzenleyici aygıt inşa ederek kurumsal biçimi tamamen ülke içinde üretirken o biçimi fiilen dolduran asıl teknolojik ve programatik katmanı büyük ölçüde dışarıdan devralmaktadır. Ulusal düzeyde kurulan komiteler, yasal çerçeveler ve strateji belgeleri bu denklemde yerli birer kurumsal işlevi görmektedirler. Ancak bu yerli kurumların içini dolduran ana algoritmik mantık, risk sınıflandırmaları ve veri altyapıları büyük ölçüde merkez ülkelerin ürettiği teknolojik normlara dayanmaktadır. Ortaya çıkan bu yapısal yarık biçimsel düzeyde sergilenen ulusal failliğin içerik düzeyindeki teknolojik bağımlılıkla nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Dolayısıyla yasal aygıtı içeride üretmek teknolojik programın bağımlılığını kırmamakta, aksine o dışsal akli yerli bir kurumsal beden içinde yeniden üretme tehlikesi taşımaktadır. Merkez ile yarı-çevre arasındaki bu eşitsiz ilişki, yani kuralı ve içeriği belirleme gücünün büyük ölçüde merkezde toplanıp yarı-çevreye uygulama ve uyum rolünün kalması, düzenleyici asimetri olarak adlandırıldığımız durumu oluşturmaktadır. Bu asimetriyi yalnızca bir güç dengesizliği olarak adlandırmak ise onun bilgi boyutunu gözden kaçırmak anlamına gelecektir.

Algoritmik kararların hayatını doğrudan etkileyeceği özneyi saf dışı bırakan yapısal boşluk Türkiye bağlamında yalnızca piyasa profillemesinde değil doğrudan kamu yönetiminin kendi işleyişinde de belirmektedir. Otomatik karar verme mekanizmaları günümüzde ida-

¹²⁷ Michael Kwet, "Digital colonialism: US empire and the new imperialism in the Global South," *Race & Class* c. 60, S. 4 (2019): 3.

¹²⁸ Anadolu Ajansı, "Google'dan Türkiye'de kamu için yeni yapay zeka yol haritası," 4 Haziran 2026.

¹²⁹ Bradford, *Digital empires*, s. 33.

ri kararların dokusuna derinlemesine nüfuz etmektedir. Karabulut bu kurumsal dönüşümü otomatik karar verme sistemlerinin uluslararası tipolojilerini Türkiye'deki mevcut durumla karşılaştırarak ve resmî strateji belgelerini sentezleyerek incelemektedir.¹³⁰ Bu bağlamda Sağlık Bakanlığının e-Nabız'a bağlı "NeyimVar" triyaj uygulaması, Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezinin (USOM) "AZAD" tehdit tespit sistemi ve Gelir İdaresi'nin vergi asistanı "GİBİ" gibi araçlar kamu otomasyonunun farklı düzeylerini temsil etmektedir. "NeyimVar" ve "GİBİ" uygulamaları idari kararı destekleyen yardımcı sistemler olarak konumlanmaktadır. Buna karşılık "AZAD" çok daha otonom bir karar kapasitesine yaklaşmaktadır. İdari otomasyon bu ekseninde derinleştikçe hatalı kararların hukuki ve politik sorumluluğunun kime ait olduğu giderek belirsizleşmektedir.¹³¹ Böylece hesap sorma ve söz alma zemininden büyük ölçüde yoksun bırakılan pasif özne konumu yalnızca piyasa ilişkilerinde değil devletin kendi karar alma süreçlerinde de farklı bir formda yeniden üretilmektedir.

Türkiye merkezin risk temelli çerçevesini söylemsel olarak benimserken, o çerçevenin sınırlayıcı araçlarını kendi gözetim altyapısına henüz bağlamamıştır. Bu durum, 2025'te yürürlüğe giren 7545 sayılı Siber Güvenlik Kanunu'yla ilgili yapılan tartışmalarda görülmektedir. Kanun, Siber Güvenlik Başkanlığının talep ettiği bilgi ve verilerin sağlanması zorunluluğu¹³² ile kamu kurum ve kuruluşları bakımından hâkim kararı aranmaksızın arama, kopya çıkarma ve el koymayı¹³³ öngörmektedir. Bu düzenlemenin 6698 sayılı Kanun'un veri koruma ilkeleriyle gerilim taşıyabileceği değerlendirilmiştir.¹³⁴ Türkiye, merkezin koruyucu söylemini devralırken kendi mevzuatında gözetim yetkisini sınırlandıran değil genişleten yönde adım atmaktadır. Uzunparmak'ın tespitiyle, Türkiye mevzuatta AB yaklaşımını örnek alsada uygulamada ABD'nin reaktif modeline yaklaşmakta ve sorun, yasal düzenleme eksikliğinden çok uygulama eksikliğinden doğmaktadır.¹³⁵

Türkiye'nin düzenleyici asimetrisinin ona özgü bir gecikmeden mi yoksa yarı-çevreye ait yapısal bir örüntüden mi kaynaklandığı Endonezya vakasıyla karşılaştırıldığında daha belirgin hâle gelmektedir. Benzer bir yarı-çevre aktörü olan Endonezya başlangıçta Türkiye'nin izlediği rotanın tam tersi bir yasal süreç yürütmüştür. Bu ülke 2012 yılında çıkardığı düzenlemeyle veri yerelleştirme politikasını doğrudan "yurttaşın verisi üzerinde ulusal egemenlik" gerekçesine bağlamıştır. Bu süreçte, Google ve Facebook gibi küresel

¹³⁰ Karabulut, "Otomatik karar verme sistemleri", s. 165-166.

¹³¹ Karabulut, "Otomatik karar verme sistemleri", s. 165-168.

¹³² Siber Güvenlik Kanunu, 7545 sayılı Kanun, Resmî Gazete, 19 Mart 2025, S. 32846, m. 6/1-ç ve m. 16/1.

¹³³ 7545 sayılı Kanun, m. 8/5.

¹³⁴ 7545 sayılı Kanun; Murat Uzunparmak, "Dijital gözetimin kavramsal ve hukuki çerçevesi: Yapay zeka destekli gözetim sistemlerinin anayasal sınırları," *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* c. 27, S. 3 (2025): 1104.

¹³⁵ Uzunparmak, "Dijital gözetimin kavramsal ve hukuki çerçevesi", s. 1105-1106.

platformları Endonezya halkının verisinden adil bir karşılık sunmadan gelir devşirmekle eleştirmiştir.¹³⁶ Ne var ki merkeze karşı atılan bu güçlü egemenlik adımı yasal düzlemde kalıcı olmamıştır. 2019 tarihli düzenleme yerelleştirme zorunluluğunu yalnızca kamu kurumlarıyla sınırlamış ve finans dışındaki özel sağlayıcıları bu yükümlülüğten muaf tutmuştur. Ardından yürürlüğe giren 2022 tarihli Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ise sınır ötesi veri akışını küresel piyasa lehine serbest bırakmıştır. Hukuki alandaki bu geri çekilmeyi doğrudan ekonomik kalkınma öncelikli devlet politikaları beslemiştir. Dijital ekonominin yıllık 20-25 milyar dolarlık yabancı yatırımın yaklaşık yüzde onunu çektiği koşullarda yabancı platform egemenliği bir tehdit olmaktan çıkıp teknolojik altyapı elde etme fırsatı olarak görülmüştür. Veri yerelleştirme hamlesi ise bu yeni denklemde kalkınmanın önünde aşılması gereken yapısal bir engel sayılmıştır.¹³⁷ Üstelik Endonezya'nın 2019 yılındaki düzenlemesi devletin kendi verisini yerelleştirirken yurttaşın verisini küresel dolaşıma açmıştır. Ortaya çıkan bu tablo düzenleme kapasitesini kendinde tutup sivil özneyi sömürüye karşı güvencesiz bırakan asimetrisinin bizzat ülke içinde de yeniden üretilebildiğini göstermektedir.

Bu iki yol aynı yapısal ikilemin farklı çözüm stratejilerini temsil etmektedir. Türkiye merkezin risk temelli çerçevesini söylem düzeyinde benimseyip bağlayıcı adımları ertelerken Endonezya fiili adımı atmış ancak ekonomik kalkınma uğruna bu yasal düzenlemeyi geri çekmiştir. Her iki vakadaki ortak nokta merkezin kategorilerini devralma kapasitesinin hızla edinilmesine karşılık bu kategorileri yerel koşullarda güvenceye alacak kurumsal kapasitenin geride kalması veya geri çekilmesinde somutlaşmaktadır. Dolayısıyla düzenleyici asimetri tek bir ülkeye özgü basit bir gecikme hâlini yansıtmamaktadır. Türkiye ve Endonezya farklı yollar izlese de tamamen aynı yapısal örüntüyü paylaşmaktadırlar. Yarı-çevresel konum merkezin kategorisini benimseme kapasitesini hızla üretirken bu kategoriye yerel koşullarda güvenceye alacak kurumsal kapasiteyi sistemli biçimde geride bırakmaktadır.

Sonuç

Yapay Zekâ Tüzüğü'nün temel hareket noktası algoritmik riski sınıflandırarak onu yönetilebilir bir nesneye dönüştürme işleminde somutlaşmaktadır. Bu yasal düzenleme karmaşık, toplumsal ve belirsiz nitelikteki algoritmik zararları sistemlerin önceden sınıflandırılabilen teknik bir niteliği olarak yeniden tanımlamaktadır. Bu işlemle risk ölçülebilir ve kademelendirilebilir bir yönetim nesnesine dönüştürülmektedir. Tüzük, örtük bir teorik kabul üzerine inşa edilmiştir: karşısında sistemi denetleyebilecek, mantığını kavrayabilecek ve gerektiğinde yasal haklarını arayabilecek bilinçli bir öznenin varlığını şart koşmaktadır. Oysa fiili durumda algoritmik kararların en yıkıcı biçimde işlediği anlarda, örneğin

¹³⁶ Han, "Data and statecraft", s. 277-278.

¹³⁷ Han, "Data and statecraft", s. 278-279.

yardımlı kesilen bir ihtiyaç sahibinin, tanısı yazılıma bırakılan bir hastanın veya geleceği şekillenen bir çocuğun konumunda bu yetkin özne çoğu zaman ortada bulunmamaktadır. Bunun sonucunda şeffaflık, açıklanabilirlik ve hesap verebilirlik gibi ilkeler teorik düzlemde ne kadar sağlam görünse de asıl korunması gereken bireyin her türlü müdahale kapasitesinden büyük ölçüde yoksun bırakılması nedeniyle pratik sahada tamamen karşılıksız kalmaktadır.

Tüzük'te beliren bir başka yapısal eşitsizlik ise yasal yükümlülüğün dağılımında kendini göstermektedir. Uyum yükümlülüklerinin ağırlıklı kısmı sistemi üreten sağlayıcı aktörlerin üzerinde toplanmaktadır. Ne var ki bu aktörler çoğunlukla Avrupa dışındaki büyük teknoloji şirketlerinden oluşmaktadır. Sistemi fiilen işleten uygulayıcılar, başka bir deyişle Avrupa'nın kendi küçük işletmeleri ile kamu kurumları ise yasal kuralın görünür muhatabı olarak konumlanmaktadır. Burada sorumluluğun kâğıt üzerindeki dağılımı ile zararın fiilî yükü birbirinden keskin biçimde ayrılmaktadır. Merkezin kendi içindeki bu sağlayıcı-uygulayıcı asimetrisi küresel ölçek büyüdüğünde merkez ile yarı-çevre arasındaki o geniş yapısal asimetride yeni bir formda yeniden üretilmektedir.

Bu düzenleme çerçevesi Avrupa Birliği ile sınırlı kalmamakta, iki ayrı kanaldan aynı anda yayılmaktadır. Brüksel Etkisi resmî bir uluslararası sözleşmeye gerek kalmadan bu normu pazar üzerinden taşıırken Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi onu antlaşma yoluyla dolaşıma sokmaktadır. Bradford'un ifade ettiği bu genişleme süreci tek taraflı bir zorlamadan ibaret kalmamaktadır. Kurallar yalnızca merkez tarafından belirlenmemekte, düzenleyici sistemler arasındaki iletişim karşılıklı ve çok aktörlü bir nitelik taşımaktadır. Türkiye bu süreçte iki uçtan da uzakta konumlanmaktadır. Ülke merkezin edilgen bir alıcısı olarak işlev görmemekte ancak kuralı onunla eşit koyan bir ortak statüsü de taşımamaktadır. Kendi yapay zekâ stratejisini kurgulayan, kurumlarını hayata geçiren ancak ölçütleri başka yerde belirlenmiş bir çerçeveye eklemlenen bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu aktif tutum yapısal bağımlılığı ortadan kaldırmamaktadır. Türkiye düzenlemelerini oluştururken risk temelli tasnif ve kurumsal yapı gibi temel kategorileri büyük ölçüde merkezden ödünç almaktadır. Kamuya ait yapay zekâ altyapısında dış kaynaklara olan gereksinimi de sürmektedir. Buna karşın Türkiye'nin kendi kurumlarını inşa edebilme kapasitesine eşlik eden ölçekte bir teknoloji üretebilme kabiliyeti de bulunmaktadır. Bu ikili dinamik Türkiye'yi edilgen bir nesne olmaktan çıkarmakta ve yarı-çevre kategorisinde bir özne olarak tanımlanmasına olanak tanımaktadır. Diğer yandan, otomatik karar verme sistemlerinin kamu yönetiminde yayılmasına rağmen yapay zekâyı özgü bağlayıcı ve denetleyici bir merci henüz tam anlamıyla varlık göstermemekte ve devralınan risk temelli çerçeve kendi sınırlayıcı güvencelerinden yoksun biçimde işlemektedir. Düzenleyici asimetri tam da bu üç eğilimin (kategorinin içselleştirilmesi, kurumsal boşluk ve güvencesiz uygulama) kesişiminde somutlaşmaktadır.

Sonuç olarak, Tüzük algoritmik riski yönetilebilir bir nesne olarak kurup küresel ölçekte yayarken temel hakları koruma iddiasını ve “güvenilir yapay zekâ” söylemini de beraberinde taşımaktadır. Bu açıdan Tüzük riski yöneten ve pazarı önceleyen bir düzenleme mantığını bir hak koruması yapıyormuş gibi sunarak meşrulaştırmaktadır. Diğer yandan, bu kurgu kendi başına ayakta duramamaktadır. İşlerlik kazanması onu uygulayacak kurumlara, ona itiraz edebilecek özneler ve farklı bağlamlara uyarlanabilme potansiyeline dayanmaktadır. Türkiye örneğinde açık kalan soru, yarı-çevrenin merkeze ne zaman yetiyeceği değildir. Asıl soru, küresel düzenleme rejiminin inşa ettiği yapısal sınırlar içinde Türkiye gibi bir aktörün edilgen bir alıcı konumunu aşarak kendi failliğini nasıl inşa ettiği ve bu ithal çerçeveyi ulusal zeminde nasıl yeniden ürettiğidir. Bu sorunun yanıtı doğru- dan Tüzük metninde değil merkezin tekelinde tuttuğu devasa teknolojik güç ile bu yasal çerçeveyi devralan aktörlerin kendi içindeki toplumsal güç ilişkileri ve kurumsal mücadele dinamikleri arasındaki yapısal gerilimde şekillenmektedir.

Finansman Beyanı	Bu araştırma; kamu, ticari veya kâr amacı gütmeyen sektörlerdeki fon kuruluşlarından herhangi bir özel hibe almamıştır.
Çıkar Çatışması Beyanı	Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayımlanmasıyla ilgili olarak herhangi bir muhtemel çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
Yazar Katkıları	Bu makale tek yazarlıdır. Kavramlaştırma, metodoloji, araştırma, yazım ve düzenleme süreçlerinin tamamı yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.
Etik Kurul Onayı	Bu çalışma, birincil veri toplama (anket, görüşme, deney vb.) içermediğinden etik kurul onayı gerektirmemektedir.
Yapay Zekâ Kullanım Beyanı	Bu makalenin hazırlanmasında yapay zekâ destekli araçlar kullanılmamıştır.
Funding Statement	This research did not receive any specific grant from funding organizations in the public, commercial, or not-for-profit sectors.
Declaration of Interests	The author declares that there is no conflict of interest regarding the research, authorship, and/or publication of this article.
Author Contributions	This is a single-authored article. Conceptualization, methodology, investigation, writing, and editing were all carried out by the author.
Ethics Approval	This study did not involve primary data collection (surveys, interviews, experiments, etc.) and therefore did not require ethics committee approval.
Artificial Intelligence Usage Statement	No artificial intelligence-assisted tools were used in the preparation of this article.

Kaynakça / References

- Adaş, Emin Baki ve Borabay Erbay. "Yapay zekâ sosyolojisi üzerine bir değerlendirme." *Gaziantep University Journal of Social Sciences* c. 21, S. 1 (2022): 326–337. <https://doi.org/10.21547/jss.991383>.
- Akıllı, Erman ve Muhittin Ataman. "Introduction." *Türkiye's technological transformation: From strategy to security* içinde, ed. Erman Akıllı ve Muhittin Ataman, 9–17. Ankara: SETA Yayınları, 2025.
- Almada, Marco ve Anca Radu. "The Brussels side-effect: How the AI Act can reduce the global reach of EU policy." *German Law Journal* c. 25, S. 4 (2024): 646–663. <https://doi.org/10.1017/glj.2023.108>.
- Anadolu Ajansı. "Google'dan Türkiye'de kamu için yeni yapay zeka yol haritası." 4 Haziran 2026. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/google-dan-turkiyede-kamu-icin-yeni-yapay-zeka-yol-haritasi/3956428>. Erişim: 4 Haziran 2026.
- . "Kurtulmuş: Yapay Zeka Araştırma Komisyonunun kalıcı hale dönüştürülmesi mümkün." 8 Mayıs 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/kurtulmus-yapay-zeka-arastirma-komisyonunun-kalici-hale-donusturulmesi-mumkun/3560950>. Erişim: 3 Mart 2026.
- . "TBMM'de Veriden Karara Ulusal Yapay Zeka Zirvesi' başladı." 8 Mayıs 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/tbmmde-veriden-karara-ulusal-yapay-zeka-zirvesi-basladi/3560854>. Erişim: 3 Mart 2026.
- Ananny, Mike ve Kate Crawford. "Seeing without knowing: Limitations of the transparency ideal and its application to algorithmic accountability." *New Media & Society* c. 20, S. 3 (2018): 973–989. <https://doi.org/10.1177/1461444816676645>.
- Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme: Toplumsal sonuçları*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Bauman, Zygmunt ve Leonidas Donskis. *Ahlaki körlük: Akışkan modernlikte duyarlılığın yitimi*. Çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Baydemir, Elif. "Türk idari teşkilatında yapay zekâ alanında düzenleyici ve denetleyici kurum ihtiyacı." *Kırıkkale Hukuk Mecmuası* c. 4, S. 2 (2024): 869–900. <https://doi.org/10.59909/khm.1528254>.
- Beck, Ulrich. *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. Çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011. (Orijinal yayın 1986.)
- Birhane, Abeba. "Algorithmic colonization of Africa." *SCRIPTed* c. 17, S. 2 (2020): 389–409. <https://doi.org/10.2966/scrip.170220.389>.
- Bradford, Anu. *The Brussels effect: How the European Union rules the world*. New York: Oxford University Press, 2020.
- . *Digital Empires: The global battle to regulate technology*. New York: Oxford University Press, 2023.
- Bulut, Muhammed İsmail. "Kişisel veri ve fikri mülkiyet hukuku açısından büyük veri." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2026.
- Burrell, Jenna. "How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms." *Big Data & Society* c. 3, S. 1 (2016): 1–12. <https://doi.org/10.1177/2053951715622512>.
- Chase-Dunn, Christopher. *Global formation: Structures of the world-economy*. Gözden geçirilmiş bs. Lanham: Rowman & Littlefield, 1998.
- Couldry, Nick ve Ulises A. Mejias. *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism*. Stanford: Stanford University Press, 2019.
- Council of Europe. Chart of signatures and ratifications of Treaty 225. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatyNum=225>. Erişim: 30 Mayıs 2026.
- . Explanatory Report to the Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225). Vilnius, 5 Eylül 2024. <https://rm.coe.int/1680afae67>. Erişim: 29 Mayıs 2026.
- . Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225). Vilnius, 5 Eylül 2024. <https://rm.coe.int/1680afae3c>. Erişim: 3 Mart 2026.
- Crawford, Kate. *Atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence*. New Haven: Yale University Press, 2021.

- Crum, Ben. "Brussels effect or experimentalism? The EU AI Act and global standard-setting." *Internet Policy Review* c. 14, S. 3 (2025). <https://doi.org/10.14763/2025.3.2032>.
- Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. *Ulusal yapay zekâ stratejisi 2024-2025 eylem planı*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2024.
- Dempsey, Mark, Keegan McBride, Meeri Haataja ve Joanna J. Bryson. "Transnational digital governance and its impact on artificial intelligence." *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd., 253–275. Oxford: Oxford University Press, 2024.
- Dobbe, Roel I. J. "System safety and artificial intelligence." *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd., 441–457. Oxford: Oxford University Press, 2024.
- Eubanks, Virginia. *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. New York: St. Martin's Press, 2018.
- European Commission. *General-purpose AI code of practice: Safety and security*. 2025.
- Foucault, Michel. *Güvenlik, toprak, nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)*. Çev. Ferhat Taylan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013. (Orijinal yayın 2004.)
- Glaze, Kurt, Daniel E. Ho, Gerald K. Ray ve Christine Tsang. "Artificial intelligence for adjudication: The Social Security Administration and AI governance." *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd., 779–796. Oxford: Oxford University Press, 2024.
- Han, Sanghyun. "Data and statecraft: Why and how states localize data." *Business and Politics* c. 26, S. 2 (2024): 263–288. <https://doi.org/10.1017/bap.2023.41>.
- Hildebrandt, Mireille. *Smart technologies and the end(s) of law: Novel entanglements of law and technology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015.
- Ho, Calvin Wai-Loon ve Karel Caals. "How the EU AI Act seeks to establish an epistemic environment of trust." *Asian Bioethics Review* c. 16, S. 3 (2024): 345–372. <https://doi.org/10.1007/s41649-024-00304-6>.
- Huchler, Norbert. "More than bias: Social and technological selectivities of (subsymbolic) artificial intelligence." *Artificial intelligence in society* içinde, ed. M. Heinlein ve N. Huchler, 51–79. Wiesbaden: Springer, 2024.
- Jabrailov, Mahammad. "Dijital emperyalizm ve ulusal egemenliğin jeopolitik asimetrisi." *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* c. 12, S. 6 (2025): 752–760. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18098195>.
- Kaminski, Margot E. "Regulating the risks of AI." *Boston University Law Review* c. 103, S. 5 (2023): 1347–1411.
- Karabulut, Niyazi. "Kamu yönetiminde yapay zekâ destekli otomatik karar verme sistemleri: Türkiye bağlamında bir değerlendirme." *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* c. 7, S. 1 (2025): 151–183. <https://doi.org/10.51124/jneusb.2025.112>.
- Karadeniz, Salih. "Avrupa Birliği Yapay Zekâ Kanunu'nun risk grupları ve ilgililerin yükümlülükleri bağlamında incelenmesi." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* c. 29, S. 1 (2025): 307–365. <https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.1541455>.
- Keller, Anat, Clara Martins Pereira ve Martinho Lucas Pires. "The European Union's approach to artificial intelligence and the challenge of financial systemic risk." *Multidisciplinary perspectives on artificial intelligence and the law* içinde, ed. H. Sousa Antunes vd., 415–439. Cham: Springer, 2024.
- Kişisel Verileri Koruma Kurulu. *Araç kiralama sektöründeki kara liste uygulamaları hakkında ilke kararı (Karar No. 2021/1304)*. 23 Aralık 2021. Resmî Gazete, 20 Ocak 2022, S. 31725.
- Kişisel Verileri Koruma Kurumu. *KVKK bülteni, Sayı 8: Yapay zekâ*. Kişisel Verileri Koruma Kurumu, 2025.
- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu*, 6698 sayılı Kanun. Resmî Gazete, 7 Nisan 2016, S. 29677.
- Kolcuoğlu, Umut. "Türk yapay zekâ şirketlerinin 'düzenleyici kum havuzu' uygulamasından yararlanması." *Ekonomim*, 2025. <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/turk-yapay-zeka-sirketlerinin-duzenleyici-kum-havuzu-uygulamasindan-yararlanmasi/837559>. Erişim: 3 Mart 2026.
- . "Yapay zekâ mevzuatında AB-ABD perspektif farkı ve şirketlere etkisi." *Ekonomim*, 2025. <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/yapay-zeka-mevzuatinda-ab-abd-perspektif-farki-ve-sirketlere-etkisi/831723>. Erişim: 3 Mart 2026.
- Kwet, Michael. "Digital colonialism: US empire and the new imperialism in the Global South." *Race & Class* c. 60, S. 4 (2019): 3–26. <https://doi.org/10.1177/0306396818823172>.

- Laux, Johann, Sandra Wachter ve Brent Mittelstadt. "Trustworthy artificial intelligence and the European Union AI act: On the conflation of trustworthiness and acceptability of risk." *Regulation & Governance* c. 18, S. 1 (2024): 3–32. <https://doi.org/10.1111/rego.12512>.
- Lazar, Seth. "Power and AI: Nature and justification." *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd., 198–209. Oxford: Oxford University Press, 2024.
- Mei, Yiyang ve Matthew Sag. *The illusory normativity of rights-based AI regulation*. Emory Legal Studies Research Paper No. 101, 2025. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5389294. Erişim: 3 Mart 2026.
- Mignolo, Walter D. *The darker side of Western modernity: Global futures, decolonial options*. Durham: Duke University Press, 2011.
- Mohamed, Shakir, Marie-Therese Png ve William Isaac. "Decolonial AI: Decolonial theory as sociotechnical foresight in artificial intelligence." *Philosophy & Technology* c. 33, S. 4 (2020): 659–684. <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00405-8>.
- Noble, Safiya Umoja. *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York: NYU Press, 2018.
- O'Neil, Cathy. *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. New York: Crown, 2016.
- Pagallo, Ugo. "Dismantling four myths in AI & EU law through legal information 'about' reality." *Multidisciplinary perspectives on artificial intelligence and the law* içinde, ed. H. Sousa Antunes vd., 251–261. Cham: Springer, 2024.
- Pasquale, Frank. *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.
- Quijano, Anibal. "Coloniality of power, Eurocentrism, and Latin America." Çev. Michael Ennis. *Nepantla: Views from South* c. 1, S. 3 (2000): 533–580.
- Raji, Inioluwa Deborah. "The anatomy of AI audits: Form, process, and consequences." *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd., 495–516. Oxford: Oxford University Press, 2024.
- Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence. Official Journal of the European Union, L series 2024/1689, 12.7.2024. <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>. Erişim: 3 Mart 2026.
- Rodríguez-de-las-Heras Ballell, Teresa. "The AI liability puzzle: Rethinking defective product liability for AI." *EU digital law in the AI era* içinde, ed. T. E. Synodinou vd., 7–32. Cham: Springer, 2025.
- Rouvroy, Antoinette ve Thomas Berns. "Algorithmic governmentality and prospects of emancipation." Çev. Liz Carey-Libbrecht. *Réseaux* c. 177, S. 1 (2013): I–XXXI. <https://doi.org/10.3917/res.177.0163>.
- Siber Güvenlik Kanunu, 7545 sayılı Kanun. Resmî Gazete, 19 Mart 2025, S. 32846.
- Siegmann, Charlotte ve Markus Anderljung. *The Brussels effect and artificial intelligence: How EU regulation will impact the global AI market*. Centre for the Governance of AI, 2022. <https://www.governance.ai/research-paper/brussels-effect-ai>. Erişim: 3 Mart 2026.
- Smuha, Nathalie A. "From a 'race to AI' to a 'race to AI regulation': Regulatory competition for artificial intelligence." *Law, Innovation and Technology* c. 13, S. 1 (2021): 57–84. <https://doi.org/10.1080/17579961.2021.1898300>.
- Smuha, Nathalie A. ve Karen Yeung. "The European Union's AI Act: Beyond motherhood and apple pie?" *The Cambridge handbook of the law, ethics and policy of artificial intelligence* içinde, ed. N. A. Smuha, 228–258. Cambridge: Cambridge University Press, 2025.
- Stix, Charlotte. "The ghost of AI governance past, present, and future: AI governance in the European Union." *The Oxford handbook of AI governance* içinde, ed. J. B. Bullock vd., 937–958. Oxford: Oxford University Press, 2024.
- Tamer, Halil Yasin ve Barış Övgün. "Yapay zeka bağlamında Dijital Dönüşüm Ofisi." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* c. 75, S. 2 (2020): 775–803. <https://doi.org/10.33630/ausbf.691119>.
- Tatar, Samet. "Avrupa Birliği Yapay Zekâ Tüzüğü kapsamında yapay zekâ okuryazarlığı: Türk hukukuna öneriler." *Adalet Dergisi* S. 76 (2026): 285–306. <https://doi.org/10.57083/adaletdergisi.1917574>.
- TÜBİTAK. *Kamu yapay zekâ ekosistemi 2026 çağrısı (Çağrı No. 1007-SGB-2026-01)*. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, 2026.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına ilişkin kanun teklifi (Esas No. 2/3358)*. 2025. <https://www.tbmm.gov.tr/>. Erişim: 3 Mart 2026.
- Ulbricht, Lena ve Karen Yeung. "Algorithmic regulation: A maturing concept for investigating regulation of and through algorithms." *Regulation & Governance* c. 16, S. 1 (2022): 3–22. <https://doi.org/10.1111/rego.12437>.
- Uzunpamak, Murat. "Dijital gözetimin kavramsal ve hukuki çerçevesi: Yapay zeka destekli gözetim sistemlerinin anayasal sınırları." *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* c. 27, S. 3 (2025): 1089–1116. <https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1754538>.
- Veale, Michael ve Frederik Zuiderveen Borgesius. "Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act: Analysing the good, the bad, and the unclear elements of the proposed approach." *Computer Law Review International* c. 22, S. 4 (2021): 97–112. <https://doi.org/10.9785/cr-2021-220402>.
- Wachter, Sandra, Brent Mittelstadt ve Luciano Floridi. "Why a right to explanation of automated decision-making does not exist in the General Data Protection Regulation." *International Data Privacy Law* c. 7, S. 2 (2017): 76–99. <https://doi.org/10.1093/idpl/ix005>.
- Yamak, Yasemin. "Yapay zekâ ile ilgili güncel düzenleme çalışmaları: AB, ABD ve Türkiye açısından incelenmesi." *Bilgi Teknolojileri ve İletişim Dergisi* c. 3, S. 1 (2025): 35–68.
- Yeung, Karen, Andrew Howes ve Ganna Pogrebna. "AI governance by human rights-centered design, deliberation, and oversight: An end to ethics washing." *The Oxford handbook of ethics of AI* içinde, ed. M. D. Dubber, F. Pasquale ve S. Das, 77–106. Oxford: Oxford University Press, 2020.